

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि.नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs.mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र./ २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटीचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह.

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुतोभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्नेस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ११. सप्तंबर, सन १८८८. अंक ९.

प्रकाशक (एडिटर)

जनार्दन बालाजी मोडक, बी. ए.

व

काशीनाथ नारायण साने, बी. ए.

हे मासिक पुस्तक

पुणें येथें

ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत छापिल्लें.

किंमत ८ आणे.

विक्रीस तयार.

खाली लिहिलेली उपयुक्त व मनोरंजक पुस्तके ही आमचे आफिसांत विक्रीस तयार आहेत. खाली लिहिल्याप्रमाणे रोख पैसा पाठविला असता पाठविण्यांत येतील.

काव्येतिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक.

अनुक्रम नंबर.	ग्रंथाचे नांव.	ऐतिहासिक ग्रंथ.	किंमत.	ट०	हां०.	पै.
			रुपये.	आ०	आ	पै.
१	पेशव्यांची बखर	... ..	१	४	२	०
२	भाऊसाहेबांची बखर	... ..	१	०	१	६
६	श्रीमंत संभाजी महाराज व राजाराम महाराज यांची चरित्रे	... ..	१	०	१	६
७	साष्टीची बखर. *	... ..	०	४	०	६
८	ब्रम्हेंद्र स्वामींचे चरित्र. *	... ..	०	५	०	६
९	विठ्ठल शिवदेव विंचूरकर यांची छोटी बखर	... ..	०	२	०	६
१०	थोरले शाहू महाराज यांचे चरित्र.	... ..	१	०	१	६
१०	पंत प्रधान यांची शकावली *	... ..	०	६	०	६
१३	श्रीमंत छत्रपति धाकटे रामराजे व धाकटे शाहू महाराज यांची चरित्रे	... ..	१	०	१	६
१५	खड्यांच्या स्वारीची बखर	... ..	०	४	०	६
१६	नागपूरकर भोंसल्यांची बखर	... ..	१	१२	२	०
१८	होळकरांची कैफियत.	... ..	१	६	२	०
१९	श्रीमंत भाऊसाहेब यांची कैफियत	... ..	०	६	०	६
२०	दाभाडे सेनापति व गायकवाड यांची हकीकत	... ..	०	८	०	६
२१	श्रीमंत नारायणराव पेशवे यांची बखर	... ..	०	२	०	०
२१	कारभारी पक्षाच्या हकीकतसुद्धां	... ..	०	२	०	०
२३	राजनांति मल्हार रामरावकृत	... ..	०	१२	१	०

मराठी कविता.

१	मुक्तेश्वरकृत महाभारत वनपर्व.	... ..	२	०	२	६
५	वामन पंडित प्रकरणे ४५	... ..	२	०	२	६
११	मोरोपंतकविकृत प्रकरणे ५५ भाग १ ला.	... ..	२	०	२	६
१२	अनेककविकृत प्रकरणे १७ भाग १ ला	... ..	२	०	२	६
	बिल्हण चरित्र-विठ्ठलकविकृत. *	... ..	०	२	०	६
१७	अनेककविकृत भाग २ रा प्रकरणे ४२	... ..	२	०	२	६
२२	मोरोपंतकविकृत-प्रकरणे २९ भाग २-रा	... ..	२	०	२	०
२३	अनेककविकृत भाग ३ रा	... ..	२	०	२	६
२५	श्रीरामदासस्वामीकृत रामायण व इतर कांहीं प्रकरणे...	... ..	१	८	१	६

वर्गणीदारास सूचना.

बि० वि०. काव्येतिहास-संग्रहाचा आज कोणता अंक आपणांकडे येत आहे हे सांगणे नव्हे तथापि बऱ्याच गृहस्थांकडून मागील व चालू सालची वर्गणी येणे राहिले आहे; असे त्यांचे हिशेबावरून समजते. सप्टेंबरमध्ये अशा गृहस्थांकडे बिले गेली आहेतच, तेव्हां त्याप्रमाणे आपल्या बाकीचा निकाल करून टाकण्याची मेहेरबानी त्यांनी करावी, म्हणजे उभयतांसाठी हितकारक आहे. अंक वेळेवर निघणे हे बहुतेक अंशी वर्गणीवरच अवलंबून आहे. सुज्ञांस विशेष लिहिणे नको.

२. मनीआर्डर अगर एजंटंकडे वर्गणी भरल्यावर आमचेकडे एक कार्ड पाठवावी. मनीआर्डरीचे कूपनावर पूर्ण व स्पष्ट सही करण्याची रूपा करावी. असे केल्याने हिशेब वेळच्या वेळेस समजण्यास बरे पडते, हे विनंती.

का० सं० व्यवस्थापक.

विषयक्रम.

बखरी.

चित्रगुप्त विरचित-शिवाजी महाराजांची बखर.	.. १६९-१७०
शिवाजी महाराजांचे बखरीचे मुखपत्र	१-२
पत्रे यादी वगैरे	४८९-५०
मराठी साम्राज्याची छोटी बखर.	८१

कविता.

अनेककविकृत भग ४ था:—

भूषणकविकृत शिवराजभूषण .. ..

था बखरीचा भाव गर्भ चित्तांत संपूर्ण मनन रघुनाथ यादव चित्रगुप्त दिमत राजमंदिर परंपरागत महाराजांचे कारकीर्दीचे सेवक. वडील वडिलानां सेवा करून महत्पदे संपादिली. व हल्ली श्रीमन्महाराज राजश्री राजाराम छत्रपति व थोरले महाराजांचे पुत्र श्रीमन्महाराज राजश्री संभाजीराजे छत्रपति यांसन्निद्ध साहेबकामावरि आमचे चुलत आज्ञे काकाजी बाबा प्रभु विनापरार्थे थोरले संभाजी महाराजांनी स्वहस्ते मारिले. व आमचे बाप साहेबकामावरि पडले. सेवक बारा तेरा वर्षांपासून श्रीमन्महाराज राजाराम पुत्र धाकटे श्रीमन्महाराज राजश्री जिजाबा त शंभू छत्रपति स्वर्गीची त्रिकर्ण चित्ते चिटणिशी लेखनाची सेवा केली. ती चाळीस वर्षे, महाराज निजधामास गेले, तन्मुळे सेवकास आश्रय नाही. अन्नाकरिता दारोदार भणगगतीने लागलों. देशांतरास गेलों. भ्रमत भ्रमत तोरगळास अ प्र शि खा घडली. म्हणोन चिकोडीस आल्यावरि राजश्री यशवंतराव शिंदे सुभेदार श्रीमन्महाराज मातुश्री जिजाबाईसाहेब साहेबांचे यत्नितयारी परम सुज्ञ शौर्यकर्म बुद्धिसागर यशस्वी प्रतापनिधी विद्यावंताचे जाण करुणा समुद्र सहिष्णु शांत श्रांत नितांत धुरीण महत्कार्य करते महाराज मातुश्री आईसाहेबांचे नांवाजीस एकवचनी अनृत स्वर्गीही जाणत नाही तेव्हां जागृतीत होणार कोः ठील एक महाराजांचे राज्यांत मोहरा. कृतकर्म संपादिली. महाराजामार्गे राज्य-संरक्षणता केली. त्याणे आमचे बहुतां प्रकारे समाधान करून अन्नोदकाकैरितां

६९. ही चित्रगुप्त यांची इकीकत मूळांतच त्रुटित आहे. दुसरी प्रत या पुस्तकाची न मिळाल्याने ती पुरी करतां आली नाही.

हैं चरित्र श्री क्षेत्र करवीर येथून रा० रा० विष्णु धोंडदेव भागवत वीरमाडकर

यांनी पाठविलें होतें तें त्यांकडे परत केलें. पुस्तकांतील कागद जुनरी खर्ची कागदासारखा चौकोनी असून त्याचें पुस्तक बांधिलें आहे. अक्षर सुख व एकाच वळणाचें आहे. पुस्तकास तांबडे कापडाचा पृष्ठा आहे.

[काव्योतिहास-संग्रह.]

(२६)

चित्रगुप्तविरचित

शिवाजी महाराजांची वखर.

ही

ययामति शुद्ध करून अर्थनिर्णायक आणि अवांतर

माहितीच्या टीपांसह

काशिनाथ नारायण ताने, बी. ए.

यांना

प्रकाशित केली.

शिवराजास आठवावे । जीवित्व तृणासम मानावे ।

इहपरलोकीं तरावे । कीर्तिरूपे ॥

शिवराजाचे आठवावे रूप । शिवराजाचा आठवावा साक्षेप ।

शिवराजाचा आठवावा प्रताप । भूमंडळीं ॥

रामदास.

महाराष्ट्राच्या भाषेचा व इतिहासाचा

आस्थापूर्वक अभ्यास करुं पाहणाऱ्या

सज्जनांस

हा ग्रंथ

परम प्रीतिने अर्पण करितों.

ग्रंथ-प्रकाशक.

१ मोजे गाजदीपूर	१ मोजे करनूळ खोरे	१ मोजे दळवे खु
१ " जांबगांव	१ " घाणेगांव	१ " हिवरे
१ " नोंदूर पठार	१ " धोत्रे खुर्द	१ " बडगाव वाळी
१ " शाहजापूर	१ " पाडळी	१ " पिंपळगांव रोठा [१]
१ " शिरोळे आडबई	१ " भोईरे खुर्द	१ " करनूळहोर
१ " हििंगणगांव	१ " निंबगांव धाणा	१ " भडगांव
१ " भोईरे बुद्रुक	१ " कालकुंद	१ " धोत्रे बुद्रुक
१ " निंबगांव धाणा	१ " डोंकी	११
११॥	१२	

३४॥

एकूण साडे चौतीस गांवचा अमल पेशजी पासोन चालत आहे. त्याप्रमाणे करार असे. तर मार निलेचे कमावीसदाराशीं रुजू राहून देहाये मारचे मोक्षास बाबेचा अमल व जकात सुदामत चालत आल्या प्रौ सुरळीत देणे. जाणिजे. छ. २७ साबान.

[४८३]

श्री.

राना छ १ सवाल सन समानीन.

सरकारचा व तुमचा तहोचा ठराव म्हादजीराव शिंदे व रावरास्ते व कृष्णराव बल्लाळ यांचे मार्फत नरसिंगराव तुम्हांकडील वकील यासि बोलोन जाला. त्याची याद करार करून अहाद शर्तीनशीं कृष्णराव नारायण व शिंदे यांकडील गृहस्थ व रावरास्ते यांकडील गोविंद नारायण व गणेश केशव यांबराबर पाठविली आहे. कराराप्रमाणे तुम्हांकडून निभावणीत यावे. सरकारांतूनही कैरारबमोजीब अमलांत येईल म्हणोन हैदर अल्लीखां बहादूर यांस सरकारचे पत्र. सरकारचा तुमचा सलुख जाला इतःपरं दुसरा विचार नाही.

[४८४]

श्री.

रा॥ छ ७ सवाल इहिदे समानीन.

आं मेहरबांनीं तिमरी व कावेरीपाक येथे ठाणे घालून अर्काटचे मुक्कामाचे खंत पाठविले होते ते पोहोचले. त्याबाद पंधरा रोजांचा औरसा गुजरला लाकिन तिकडील कैफियत व आपली खैरीयेत ईतल्ला होत नाही. सबब ईतेजारी असे.

१८. अहाद-शर्ती=अटी.

१९. करार-बमोजिब=कराराप्रमाणे.

२०. खत=पत्र.

२१. अरसा-अवकाश, काल.

२२. कैफियत=हकीगत.

२३. खैरियत=समाचार.

२४. इतल्ला होणे=कळविली जाणे.

२५. ईतेजारी=प्रतीक्षा, खोळंबा.

त्यास मुखालिफ कोणे ठिकाणी, व जमोयेत किती जमा झाली, अंईदे त्यांचा इरादा व तर्तुद काय आहे, हे अखबारेवरून आसहिबास रोजबरोज मालूम होतच असेल. त्या बमोजीब दोस्तदारांसही मुतवातरे कलमी करीत असावे. मुखालिफावर अमिहेरबाची तंदेबार दीनबदीन गालंब व मैजबूत पडावी व हे अखबार पैहामे इकडे येत असावी, या गोष्टीची दैरेखास्त बहुत आहे. इकडील सर्व तयारी नाली आहे. बाद दैसरा सरदार व फौजा मुखालिफावर नमूद होतील. कर्नेल गांडर मुंबईस आले त्याचीही तयारी. येविशींचे मरातिब औतजाति दोस्तां नूर महंमदखां व नरसिंगराव लिहितील त्यावरून वाजेह होईल. म्हणजे हैदरअल्लीखा बहादूर यांस नानांचे नावे हिंदवी पत्र.

आहे नाचंदसरा मुकाबिल्यास आल्यास होईल ते जहुरांत येईल.

[४८५]

भी.

उभयतांचे नावे हैदरखानास छ १० सप्त.

आम्यभारत. पन्हाणीं मैहबतनामा अंबरीशमामा इक्लींग केला तो वैरे. खस्त पोंचला व सदाकतअतवार नरसिंगराव तमाजी मोहिबाकडून पारचे घे. ऊन आले ते पोंहचून मोमिइले याणीं कितेक वैजे दोस्तीचे इरादे जाहीर केले ते मालूम होऊन बहुत खुशखती नाहली. साहेब मेहरबांन दोस्त-कृष्णराव रास्ते हुजूर येऊन याणीं व नरसिंगराव मोमिइले याणीं मोहिबाकडील कितेक मुकदमे ईजहार केले ते अयां नाले. लेकिन आं अमारत-पन्हाची व खुदावंद न्यामत पंडित प्रधान साहेबांची दोस्ती मुस्तकाम होऊन दीनबदीन खाख चालेव दोस्तीची तरकी न्हावी हें तर्फेन वैजा आहे. बाल-

४१. मुखालिफ=हुस्मन, शत्रु.
 ४२. आइदे=पुढें.
 ४३. मुतवातिर=एकसारखे, बरचेबर.
 ४४. तंदेबार=युक्ति.
 ४५. गालंब=जिकणारी.
 ४६. मैजबूद=हद.
 ४७. पैहामे=पैदरपे=बरचेबर.
 ४८. इरखास्त=जकरी, अवश्यकता.
 ४९. बाद-दैसरा=देस-न्यायंतर.
 ५०. जहुरांत येईल=दिसण्यांत येईल, दृष्टीस पडेल.
 ५१. महबत-नामा=मैत्री-पत्र.
 ५२. अंबरी-शमामा=अंबरासारखा सुवासिक.
 ५३. इक्लींग करणे=खाना करणे.

५४. बरवस्त=वेळी, योग्य काळी.
 ५५. सदाकत-अतवार = सदा-गुण-विशिष्ट.
 ५६. मोहिब=मित्र, दोस्त.
 ५७. पारचे=पत्र.
 ५८. मोमिइले=मशारनिल्ले, वर लिहि-लेले.
 ५९. वैजे=रीति, प्राप्ति.
 ६०. ईजहार करणे=स्पष्ट करून सांगणे, जाहीर करणे.
 ६१. अयान्=ज्ञात, कळलेले.
 ६२. तरकी=सुधारणा.
 ६३. तर्फेन=दोन्ही पक्षांत.
 ६४. बज्या=बरोबर, करण्यास योग्य.

कैल छक्ष्मपाराव मोमिइले यांस कुल कैफियत जाहीर केली आहे. ते नरसिं-
गराव तमाजी कलमी करतील ते दर्पणित करून मुकदमा अमलांत येणे, हे
ससलतीचे जागां नेक आहे. हमेशा किताबत पाठवून दीर्घतानगी करणे
दोस्तीचे जागां लाभ असे.

[१८६]

श्रीगजानन प्रसन्न.

छ ११ जमादिलोवल.

यादी सरच्यार्लिस वार मालीट इंग्रज वकील कलकत्तेकर यांकडील उंट
नरूर पंचवीस हुरत मांत गुजराय यथून पुणियासि येत आहेत. यांसि ज-
कातीचा सपसर्ग न लागता पुणियासि येऊ देणे म्हणोन रहदारीचे सुखसु
खमस तिसेन.

सदहूपमाणे रहदारीचे दस्तक देवावे. देणे. छ ११ जमादिलोवल सन
खमस तिसेन मार्गशीर्ष.

[१८७]

श्री.

छ १५ मोहरम सन इहिदेसमानांनी पीषमास.

आं साहेबी खत फरहत नमत इबलाग केलें तें दैजातनेक पोहचून शाद-
बानी जाली. इंग्रजाची फौज गारत जाली. हे खबर पोहचतांच जनराल
फूट भारी जमावानशीं चेनौपट्टणास आला. इकडील बंदरावर मुखल्या प
भमानाची तयारी करीत आहे. इंग्रजांनीं नागपूरचे भोसले यांसि मैकरी
ताबसाल बोलेन सलूख करून घेतला. मोगलाकडे तो मातबर किरंगी जा-
उन दारमदार जालाच आहे. फूट मजकूर चेनापट्टणास आल्यावर संबर्दकर
व गाडर यांस कोणेही वैजेने श्रीमंतांशीं सलूख करून तिकडील सरंजाम
इकडे घेऊन येणे ऐशीं खतें लेहून जाहाज रवाना केलें म्हणोन चेनापट्टणची
बातमी आली. जनराल मजकूर चहुंकडील जमियेत जमा करून मोका-
बिल्यास निघणार, खुदाचे फजलेकडून त्यांची तंबी होईल ते जडुरांत येईल.
इंग्रज मैकरी कांबूतलब त्याचे चालीस वाकफ असां येथून त्याह
एत जाला. फौजनामाद कैते दिले व महमद खली-
खांचा भाऊ अबदुल बहाबखां दैस्तगीर माले. अमदाबाद व-
गैरे मुलूख सोडून देऊन दरोबस्त इंग्रजी जमाव घेऊन जलद

००. दर्पाफत=चौकशी.

०१. दिल ताजगी=अंतःकरणाचा ताजे-
पणा, संतोष.

०२. बंसाअत-नेक=सु-समयी.

०३. चेनापट्टन=मद्रास.

०४. मखफी=गुप्त.

०५. वजा=रीत, मार्ग.

०६. मकरी=विश्वासघातकरी.

०७. काबूतलब=संधि सोपणारे.

०८. दैस्तगीर=हस्तगत.

येणे या मजमूचे खत व दुसरे जाहाज मांडराकडे फूट मजकूर याणीं रवाना केले. लढाईचा आजमू मुकरर केला आहे. तिकडे खाली मैदान रहात आहे. सबब सुरत वगैरे मकाणे व बंगाल्याकडे भारी पायबंद बसे ऐसे करावे. कृष्णराव नारायण याजबराबर दोन हजार स्वार देऊन इकडे पाठवावे. बाकी मरातब नूर महमदखान व नरसिंगराव सांगितल्यावरून मालूम होईल. ह्यणोन कलमी केले. चुनाचे, जनराल फूट इकडील बंदरावर मुख्यार, तो जमाव सुद्धा चेनापट्टणास आला, व चार्लस ईस्मत् जनराल ही नवा जाला, हे अखबर सरकारांत आली होती. त्यावर हरदो मशारनिले यांची पत्रे सरकारांत आली की, आम्ही चेनापट्टणास आलों. आपली दोस्ती चाहातो. त्यास कोण्याही बंदरास जनराल नवा येतो तो अव्वल सरकारांत खत पाठवीत असतो व कोणाचेही खत सरकारांत आले तरी त्याचा जबाब द्यावा हा कदीमापासोन शिरस्ता, सबब त्याचे खताचा जाब दिल्हा. त्यांत मजमू, नेकी दोस्तीत खैलश कोणीकडून हे जाहीर आहे. याची इतक्या पेशजी आम्हीरवानास निर्गारष केलाच आहे. भोंसले स्वराज्याचे सिर्फमांत तेव्हा मकीफी सलुख करून घेतील हे कयासांत गुजरत नाही. पोडेच आरशांत बंगाला गारत केल्याच्या खबरा आपल्यास पोहचतील, ऐसे हमेशा भोंसले सरकारांत लिहितात. इकडूनही हे शिकल जलद नमुदास यावी म्हणोन पत्रे जातात. इंग्रजाचे तंबीचा नक्षा नबाब निजामअल्लीखा बहादूर यांचे सल्लाहाने ठरला. सालगुदस्तां अदबनीच्या मंशेलीमुळे नमूद न जाले. मंशेला फैसल जाला तो बरसात सुरू जाली. बादशरसात आजमू करतील ऐसे होते. नरघात गुजरली, तांहाल निघणे होत नाही, व मिस्तर झालून यास लावून ठेविले सबब सरकारांतून त्यास लिहिण्यांत येतच आहे. हल्ली आपले खत पोहचण्यावरही निकडीने नवाब मवसुफ यांस लिहिले आहे, व कोणही मातबरही त्यांची मिजाज दर्श्याप्त करण्यास रवाना करण्यांत येईल. जनराल फूट याणे अलब्रता मंबईकर व नाउर गानकडे जाहाजे पाठविली असतील. इंग्रज मकरफरेब बहुत जाणतात, हरएक जागा इत्यफाकांत नूदाई आणान आपली गुरबते व

४१. मजमून=मजकूर.
४०. आजमू-आजम=इरादा, हेतु.
४१. चारलिस्-इसमित=चार्लस स्मिथ.
Charles Smith.
४२. खलश=अडथळा, विरुद्धता.
४३. निर्गारष करणे=लिहिणे.
४४. शिकमांत=पोटांत.

४५. मखफी=गुप्त.
४६. शकल=पैल, तोंड; विचार.
४७. मंशेला=तटा, भोंडण.
४८. मिजाज् दयाफती=(मर्जीची चौकशी) मानस कसा आहे तो पहाणे.
४९. गुरबत=गरीबी, दैन्य.

रास्ती दाखवून खुष्कीचे दौलतीत दंडखल करीत चालिले. याच चालीने तरफैन दिलांत शुबः आणतील, याचे बयान मुफसल पैहाम आंसाहेबांस कलमी करण्यांत आले व आंमेहरबांही त्याचे खव्यास खूब वाकीफ. खुंलस दुनयाईत नि-
तक्या तमा व तबक्याच्या शकला आहेत त्या इकडे व तिकडे वेडुताद हल्ली व आईदे दाखवितील. हर तदबिरे निर्फौक पागव्यास कसूर करणार नव्हत. लेकीन सरकारांत जे गोष्ट करारमदारांत आली तेच पक्की व मंजूर आहे. दुसरी शकल दिलांत यावयाची नाही. येविशींची खातरजमा साबीके जाव्य त्या बमोजीब असावी. दुनयाईत व दौलतीचे अलमांत कौलकरार अहाद-
पैमान हे उमदी चीज आहे. याची हिफाजत केलियांतच दौलतीची सरसबाजी आहे. जेथे वचनांत तफावत तेथे दौलतीची कायमी कशी राहिल ! खुंदायताला पैहाम निर्गो करीत असतो. जेथे सलुंनाची पास तेथेच फजल इलाही, ऐसे समजावे. तरफैनच्या इत्यफाकांत कोणाचे काही चालणार नाही व नफेही यांतच आहेत. हे दूरदेशीने समजोन इकडील कराद बमोजीब कायमी आहे. आंमेहरबांचीही असावी, कोणेही बाबे दिलांत शुबः येऊंच नये. करनल गाडर बसईकडे आला. त्यास किल्याची मजबुती पक्की व सरंजाम पोक्त, फौजा उपराख्यास जाऊन पोंहोचल्याच होत्या. तशांत मार-
गिरी व लढाई सुरू होतां किल्लेदार याणे हरामखोरी करून मकाणे त्याचे हवाली केले. आपण निघोन जात असतां सरकारची दौड जाऊन दस्तगीर करून आणिला. हरामखोरास फैलाबमोजीब सजा होईल. लेकीन मकाण मुखा-
लिफाचे कबजांत तूर्त गेले. इनशाआलाहोताला तरफैनच्या एक दिखीत मु-
खालिफाची शिकस्त होऊन सर्व खातैरखां होईल, मुजाका नाही. इंप्रजाकडील केसो कृष्ण दातार कांहीं पलटणे व तोफा व स्वार जमाव सुद्धां खानदेशांत हंगामा करीत होता त्याचे तंबीवर गणेशपंत बकौज होते. दरीविला रावमे-
हरबांन तुकोनीराव होळकर मैजमीयेत त्या जिल्ह्यांत आले. त्याजकडील का-
ही फौज व गणेशपंत बेहेरे एक होऊन त्यांशीं लढाई केली. तीन प्रहर पावेतो

१०. दखल करणे=हात घालणे.
११. खुलस=सारांश.
१२. बहुताद=पुनः पुनः
१३. निफाक=शत्रुत्व.
१४. साबिक=पूर्वी.
१५. अहाद पैमान=वचन, करार.
१६. हिफाजत=संरक्षण.
१७. सरसबाजी समृद्धि.

१८. खुदायत=आला=सर्वशक्तिमान ईश्वर.
१९. निगाह करणे=वाहणे.
१००. सलुनाची } (शब्दाचा+मान) वच-
नाप्रमाणे चालणे.
१. पास.
२. फैला=कृत्य, कर्म.
३. खातरखा=आपल्या इच्छेप्रमाणे.
४. मुजाका=हरकत, इजा.
५. मै-जमियत=जमियतीसुद्धां.

(३१३) पत्रे, याकी झोरे [३८५, ३८८, ३८९]

लढाई जमली. अखेरीस सरकारचे फौजांनी चालून घेऊन पलटणे गारत केली. तोफा व हत्ती घोडे व बंदुका वगैरे कुल जिन्नस लुटोस आला. चंद्रराव पंवार सरदार त्यांकडील ठार पडला. जातीनिशीं क्लेशोपंत पहाडांत पळून गेला. आईदे जणेक्ष्मंत व होळकरांकडील कांहीं फौज पेंदार कुल सुरतेकडे ताखत-ताराजी करण्यास रवाना करविले. होळकर मैफौज हुजूर आणविले. जलद-च बेतील, मेहरबाज हरीपंत हुजूरसत वगैरे फौज सुद्धां कोंकणांत मादराचे मुकाबिल्यावर आहेत. जागा अडचणीची सबब मैदानांत काढून लढाई घ्यावी या तत्त्वबिरीत आहेत. कोंकण व सुरतेकडे पायबंद असतां गाडर हे प्रसक्त सोडून निरर्थ पावणार नव्हींत. जनराल कुठ जमाव करितो, मुकाबिल्यास आ-स्यावर मैदानांत आसहेबांपुढे ठरणार नाही. बफजलइलाही नतीजाच पोहो-चेल. मेहरबाज कृष्णराव नारायण यांची रवानगी आसहेबांकडे केली. फौज रक्कना करण्याची तयारी होत आहे. अन्करीब रवाना होईल. वेविर्बाचे मरा-तज ऐतज्जल दोस्तां नूर महमदखान व नरसिंगराव कलमी करतील त्यावरून जाहीर होईल. म्हणजे हैदर अल्लीखां बहादूर यांस पत्रे हिंदवी.

[३८८]

श्री.

रामश्री काविरा राजे संस्थान वो म राज पा ले गोसामी यांसि—

अखंडित लक्ष्मी आलंकृत राजभान्य—स्नेहांकित बाजीराव रघुनाथ पक्षान आशीर्वाद उपरी येयाल कुशळ जाणोन स्तकीय कुशळ लिहांत जाणें. निशेष. चिरंजीव राजश्री खिमाजीआपा यांचे लक्षाचा निश्चय जेष्ठ वद्य नवमीस केला आहे. तरी तुम्ही लक्षसमरंभास निघून येणें. जाणिजे छ १४ तिल्लेज सुरुसन समान तिसैन मया व अल्लफ. बहुत काय लिहिणें. [लेखन सीमा.]

[३८९]

श्री.

आं अमारतपन्हांनी किताबत ईरसाल केली ते उंसुल होऊन मजमून मा-लूम जहाला. ऐशास बंदेगानअल्ली राऊ साहेब पंडित प्रधान साहेबांचे दौल-तीतील कितेक खिसा लिहिला तरि जागा जागा हरएक बखेडे जाळियास सहजंत बंदोबस्त होऊन येतात. सरकार तर्फेचे सरदारांही हिंदुस्थान प्रांती तमाम बंदोबस्त अंमल बसवून पादशाहातीचे बंदोबस्त करीत आले. बिल-फैल ईंग्रज वगैरे उभेद धरून येतात त्यांचाही बंदोबस्त सरकारचे सरदार आहेत तेच करतील. आंमा बंदेगान अल्लीच्या दौलतीतील खिसे मोहिबी

६. निशेषाच पोहोचेल—फळच भोगील.

७. इरसाल करणें—वाठविणें.

८. उंसुल—पावणें, घेणें.

९. बिल-फैल—सांप्रत.

१०. अंमा—परंतु.

इशारे बकरार बयादवार कलमीकरिता हे देना दूरदेश असतील त्यास लाजव नसे. लेकिन ईग्रजाकडील पलटणे व कौसलदार येतील त्यास पोहोचवून रावे लागेल म्हणोन इशारा केला. त्यास जे सरकारचे फितुरी ते तुमचे फितुरी असता त्याची सरबरा होते. इहतानुबजमाजे होटेवर आहे त्याचा फायदा नहाल तो भेलम-रोषन आहे. ज्यानव या प्राती येऊन मोहिबाचे मुलखास उपसर्ग अद्याप न केला. हल्ली कौसलदार तुम्ही पोहोचून देणार तुमचे मुलखाची तालुक्याची खराबी होईल की आबादी राहिल हे दिलांत दूरदेशीने जाणावे.

[४९०]

श्री.

याद ईग्रजाचे ता। गडकिल्लेस ठाणा घातल्याची तपशील.

१ चंगमचा किल्ला.

१ पोळूरचा किल्ला.

१ त्रिणामलचा किल्ला.

१ मुलभगड.

१ तिमरायगड.

१ रावतनलूरगड.

१ धाबीगड.

१ चेतपटचा किल्ला.

१ आरणीचा किल्ला.

[४९१]

श्रीगजानन.

श्रीमंत कैलासवासी भाऊसाहेब मोडवगणाहून निघोन पांडळीच्या मुक्कामास स्वारी आली. तेथून मैस्रे नवि आजापत्र व दोन जासूदजोड्या करवीराकडील दीनघरेची बातमी समजण्याकरिता पाठविले. तेथपासून बातमी दीनघरेची ज्या ज्या कारणाची पाहिजे ती ती बातमी स्वारी सुरापुर व येल्लुगे वगैरे प्रांत फिरून भाद्रपदगासी एक वर्षांनी पट्टणदुडावर फौजसुद्धा मुक्काम शोला. तेथपर्यंत बातमी पोचविली. कैलासवासी बाळासाहेब यांना पांच चार वेळां मिरजेहून लिहून पाठविले की, नारो हरी यांजकडून बातमी करवीर प्रकरणी नशी पाहिजे तशी आली. मलाही मिरजेहून श्री० कैलासवासी बाळासाहेब यांची आज्ञा बातमी लिहिणिविशी जाहलीच होती. परंतु करवीरकरांचा व कैलासवासी भाऊसाहेब यांचा पहिलेपणापासून वैरत्वाचा प्रकार फार वाढलेला, यांजमुळे तिकडे बातमी लिहिण्याचा मोठाच अंदेशा. तिकडे बातमी लिहितो असे समजल्यावर पारिपत्यास उशीर नाही. पेशजी कैलासवासी भाऊसाहेब मोडवगणास रोहिले, हे करवीरकरांनी मनांत आणून आगळीक केली. भुधरगडचा किल्ला फितूर करून घेतला. करवीरकर महाराज यांची स्वारी सासगांवास

११. दाना=साहाजे.

१२. भलम-रोषन-दुनयेस श्रुत.

१३. ही पत्रे म्ह० पत्र अंक ४५१ पासून तो अंक ४९० पर्यंत रा० रा० जीवन-

राव विटपीस पुजेकर यांजकडून मिळाली.

१. भाऊ साहेब=परशुरामभाऊ पटवर्धन.

२. नारो हरी करवीरकर-परशुरामभाऊ-चा करवीर येथील बातमीदार कारकून.

येऊन जाहल्याचा वगैरे कारच नाश केला. यामुळेच मोठा बद्ध कटाक्ष पडला. मी हें काहीं मनांत न आणितां उमेदवारीच्या भावे *कैलासवासीची कचे जाहल्यास मगसे सेवेची बून होईल, पास्तव लिहीतच गेलों. करवीर [कर] फौजसुद्धां बेदगंगा, दूधगंगाच्या नद्या उतरून हमीदवाड्यावर मुक्काम आला. उभयतांचे सैन्यास चार कोसांची तफावत राहिली. दरम्यान नदी नाही. कैलासवासीच्या फौजेत खर्चाचा गवगवा पडून पांढरे मंडळी शिलेदार काहीं फिनूर होता. हें वर्तमान वरचेवर दररोज लिहीतच गेलों. करवीरकरांनीं छापा घालावा ही मसलत करून दोन वेळां उद्योग केला. एक दिवस निघाले तों काहीं अपशकुन जहाला, यामुळे राहिले. दुसरे दिवशीं आणखी उद्योग करून निघाले, तों पर्जन्य आला. असे दोन वेळां दोन प्रकार झाले. मग छाप्याची मसलत राहिली. नंतर भाद्रपद च्या ३ शके १७२१ इंदुवारी अस्तमानीं भोजन करून महाराज कचेरीचे डेन्यांत येऊन बसले. तमाम मानकरी व शिलेदार व रत्नाकरपंत वगैरे यांस बोलावून लढाईची मसलत उदईक मंगळवारी चालून जावे. तिकडील फौज आल्यास लढाई द्यावी. न आल्यास गोटावर चालोन ध्यावे. असे सर्वांचे विचारें ठरून लष्करांत ताकीद झाली की, प्रातःकाळीं सूर्योदयास भोजन करून लढाईच्या तयारीने निशाणाबरोबर चालतें व्हावे. याप्रमाणें बेत झाल्यावर कचेरी बखास्त झाली. इतकें होईजे पर्यंत मी त्यांचे डेन्यांतच होतों. नंतर आपले राहुटीस येऊन जाहला मजकूर कैलासवासीकडे लिहून पाठविला. पेशजीं छाप्याचा मजकूर दोन वेळां लिहिला होता तसें झालें नाहीं. बेफाम राहूं नये, सावधगिरी पक्की असवी. करवीरकर प्रातःकाळीं भोजन करून फौजेची तयारी करून निघाले. मी आपले राहुटीस भोजन करून निघालों. स्वारी प्रातःकाळच्या तास दिवसस चालती जाहली. मी स्वारीबरोबरच निघालों. आणखी प्रातःकाळीं निघाल्याचें वर्तमान लिहून पाठविलें. ती चिठ्ठी प्रहर दिवसास जाऊन पोचली, तोंपर्यंत तिकडील फौजेत काहीं तयारीची हालचाल नव्हती. तोफखान्याचे बैल चरावयास गेले होते. व शिलेदार लोकांचे धरणे बसले होते. बातमीची चिठ्ठी पोचल्यावर तोफाचे बैल आणविले व शिलेदारांस काहीं खर्चास दिलें व काहीं देतो म्हणून उठविले. मग तयारीची गडबड जाहली. करवीरकरांची स्वारी फौजेसुद्धां दोन प्रहरचे सुमारे निपाणीनजीक गेले. तेथे चार घटका दम खाऊन चालते झाले. निपाणीच्या पुढें पाव कोस जाऊन

* म्हणजे परशरामभाऊची.

१. रत्नाकरपंत हा कोल्हापूर संस्थानांत.

मोठा कर्ता कारभारी होऊन गेला.

उभे राहिले. कैलासवासीच्या लष्करांत तयारी होऊन कैलासवासी आपासाहेब व दाजीसाहेब उभयतां दोन टोळ्यानिशीं दोर्हीकडे चालते झाले. पुढे एक ओढा होता त्यांत कांहीं गाडद व पायदळ घालून * * * तोफांची मारगिरी चाललीच होती. करवीरकराकडील पायदळाने नेट करून ओढ्यांतील पायदळावर चालून घेतले परस्पर गेळागेळी होऊन तिकडील पायदळाचा मोड जहाला. सुमारे शंभर माणूस जायां जखमी झाले. व पंचवीस तीस सुमारे ठार झाले. बाकी सर्व पळून गेले. करवीरकराच्या पायदळाने तोफांशी गांठ घातली. तोफा पांडाव जाहल्या. आपासाहेबांच्या मोकाबल्यावर रत्नाकरआपा राजाज्ञा व हैबतराव गाडकवाड वगैरे शिलेदार होते. आपासाहेब फौजसुद्धा पुढे चालून आले. करवीरकरांची फौज पुढे जाहली. लढाईचे तोंड लागले. करवीरकरांकडील धुळोजी पांदरे हे शंभर दीडशे घोड्यांचे सरदार होते, ते ठार जहाले. व शायजी जाधव पागेकडील सरदार हे घोड्याखाली आले. तेथे राव घटका झटपट चांगलीच जहाली. ते समर्थ करवीरकरांच्या फौजेत पोडीशी गलबल होऊन निशाणाच्या हत्ती माघारा फिरला. हे वर्तमान महाराज पाठीमागे जवळच होते त्याजवळ सुमारे तीनशे लोक चांगले होते त्यांनीं हे गलबल जाहली हे पाहून, नेट करून पुढे आले. नंतर फिरून सावर पला. लढाई होतच होती. इतक्यांत आपासाहेब यांच्या डाव्या हातास दंडाजवळ गोळी लागली. त्यामुळे कांहींसे घायाळ झाले, परंतु शूरत्वाचे अभिमानाने दम धरून पुढे चाल न करितां जाग्यावर उभे राहिले. यामुळे दाजीसाहेब यांचा व महाराज यांजकडील फौजेचा लढाईचा समय आला. इतक्यांत दाजीसाहेब यांजकडील फौज उधळली. त्या फौजेत कांहीं फितूर होते त्याजमुळे असे झाले. नंतर रत्नाकरपंत आपा व हैबतराव गाडकवाड यांनी त्या उधळलेल्या फौजेचा पाठलाग केला नाही. इकडे लढाईस सुटवात होत होती. तेव्हा महाराज यांजकडील दोन्ही टोळ्या एकत्र होऊन आपासाहेब यांजवर येण्याचा रोंख धरिला. हे आपासाहेब यांनी पाहून कांही माघारे हटले. परंतु दोन चार वेळां माघारे उलटोन पाठीवरील फौज योपून राहून थोडे थोडे हटत माघारे सरले. ते जवळच अमलशरी म्हणून लहानसे खेडे होते त्याचे आसऱ्यास जाऊन उभे राहिले. करवीरकरांची फौज पाठीवर होती ती गांवानजीक उभी राहिली. उभयतां फौजांस गांव दरम्यान जाहला. मग कोणी कोणावर चालून घेतले नाही. जाग्यावर उभे होते. नंतर रत्नाकरपंत यांचा रोंख इकडे येण्याचा होत तो त्यांनी सोडून भाऊसाहेबांचे गोटाकडे जाण्याचा रोंख धरिला. सायंकाळचा दिवस तीन चार घटका

होता. राजमंडळकराची फौज गोटाकडे गेली. दाजीसाहेब फौजेसुद्धा निघाले. ते गोटाकडे न जातां परभारेंच निघोन गेले. आपासाहेब यांच्या चित्तांत मार्गे बुण्यांत भाऊसाहेब होते ते निघून गेलेच असतील, हे मनांत आणून अमलसरीवरून तेही परभारे निघोन फौजे सुद्धा चालते जहाले. राजमंडळकराचे फौजेने पाठलाग केला नाही. लढाई बिघडली. भाऊसाहेब मार्गे बुण्यांत होते. राजमंडळकराची फौज गोटाकडे आली हे पाहून जवळची मंडळ भाऊबंद व शिलेदार नागो शामजी वगैरे लोक निघाले. जाग्यावर हत्ती एवढे दोन तोफा व निशाण होते. शागीर्दपेशा सुद्धा निघाले. ते समयी भाऊसाहेब यांस घेऊन जाते तर निभावयाजोगा समय होता. परंतु कोणास धा धरणे जहाले नाही. आपापले जीव घेऊन निघोन गेले. जवळ कोणी एवढाचा मनुष्य राहिला नाही. इतक्यांत राजमंडळचे फौजेने वेढा घालून गोटांत शिरले. भाऊसाहेब खाशा घोड्यावर बसले होते. तसेच एकाएव निघोन चालले. गोटांत राजमंडळकराची फौज शिरली. इतक्यांत हैबतरा गाइकवाड हे गोटाकडे जात होते त्यांनी भाऊसाहेब ओळखिले नाही; परंतु सुभानराव बागुल म्हणून शिलेदार येलगुरकर हे पेशजी कैलासवासीपाशी कां दिवस चाकरीस होते ते पुढे इकडून चाकरी सोडून राजमंडळांत गाइकवाडा पयकांत चाकरीस राहिले, त्यांनी ओळखिले आणि गाइकवाड यांस सांगितले. नंतर त्यांजकडील लोक जाऊन गांठ घातली. मानेवर वार टाकिला. त्या जखमेने घायाळ होऊन हातांत पट्टा होता त्या पट्ट्याने पांच चार असामीवर वार करून जखमी केले. इतक्यांत दहावीस असामींनी गांठून आणखी वार कानानजीक दोहों बाजूस दोन हलके केले. तेणे करून फारच घायाळ होऊन घोड्याखाली आले. हे तिकडील स्वारांनी पाहून जवळ येऊन पाहिले तो निर्जीव होऊन पडले. जीव होता न होता ही धात. तेव्हा गाइकवाड यांनी पडदळें व हातांतील पट्टा कैलासवासीचा घेऊन आपले जवळ ठेविला आणि आपले बारगिराचे घोड्यावर पुढे देऊन महाराजांकडे पाठवून दिले. हैबतराव आपण गोटाकडे लुटीस गेले. नंतर मागून सरजेराव घाडगे आले. त्यांची व बारगिरांची गांठ पडली. बारगिरांस बोलले की, महाराजांनी भाऊसाहेबांस आणावयास मला पाठविले. असे सांगून बारगीर याचे घोड्यावरून आपले घोड्यावर घेऊन महाराजांकडे आले. बारगीर माधारा गेला. महाराज उभे होते तेथे पुढे येऊन घाडगे उभे राहिले. कैलासवासी यांस महाराजांनी पाहिले. आपण पाडाव करून आणिले म्हणून सांगितले. श्रीमंतांचे

१. " कटिचर्म तु पडदळें " राजव्यवहार कोश.

पदरचे मोठे सरदार पाडाव जाहले. जीव - होसा किंवा नाही हा चित्तांत अंदेशा न आणितां वैरत्वाचा भाव चित्तांत आणून, त्यांत तर मोठीच फत्ते जाहली तो हर्ष मोठा, देहभान राहिलें नाहीं. सरजेराव घाडगे यांस आज्ञा झाली कीं, मूर्दा घोड्यावरून खालीं टाकलून देणें. त्यांनीं आज्ञेप्रमाणें केलें. जवळ खासबारदार होते, त्यांस आज्ञा झाली कीं, मारून टाकणें. त्याजवरून खासबारदार यांनीं जवळ जाऊन पाहिलें तों जीव नाहीं. मग त्यांनीं वार टाकिला नाहीं. करवीरकरांनीं केवळ वेडेपणच केल्या. इतक्यांत सायंकाळचा अर्ध घटका दिवस राहिला. मीं तेथें जवळच होतो. महाराज प्रेत सोडून पुढें पाव कोश जाऊन बैठक केली. तोफांचे बर करविले, साखरा वांटल्या. खुशाली जाहली. मी प्रेता जवळ दोन प्यादे बसवून त्या जवळच होतो. करवीरास व पन्हाळ्यास वगैरे किल्लेकिल्ल्यां व वकिलांचे तमाम पत्रे फत्ते झाल्याची खबरा झाली. घाडगे यांनीं बक्षिरीची आड बालून भूधरगडच्या किल्याची सनद घेतली. त्याच बैठकेस दोन चार घटकांनीं हैबतराव गाडकवाड लुटीस गेलेले माघारे आले. महाराजांची भेट घेऊन जाला मजकूर कळविला. त्यावेळेस घाडगे समक्ष होते त्याच बैठकेस लबाड झाले. भूधरगडच्या किल्याची सनद घेतली होती ती माघारी घेतली. इतकें होईजेपर्यंत मध्यरात्र झाली. योडीशी मर्जी स्थिर जाहली. नंतर दहनाचा विचार भाऊराव जोशी यांस सांगितला. त्यांनीं आज्ञा घेऊन सांगितो, म्हणून सांगितलें. त्यांची वाट दोन तीन घटका पाहिली. त्यांनीं विचारिलें नाहीं. नंतर सरजेराव घाडगे यांस सांगितलें. त्यांनींही विचारलें नाहीं. मग श्रीतिराव चव्हाण व चव्हाजीपंत देऊळकर उभयतां त्या मंडळीतून उठोन बाहेर आले. त्यांची गांठ घेतली आणि त्यांस काहीं दरबार खर्च कबूल करून मजकूर सांगितला. त्यांनीं विनंती करून आज्ञा घेऊन देतो म्हणून महाराजांकडे गेले. विनंती केली. त्याजवर महाराजांचें त्या मंडळीचें खलबत दोन घटका नहालें. परवानगी द्यावी न द्यावी हेंच मनांत. परंतु चव्हाण यांचा नेट चांगला पडला. नंतर त्यांनीं मला सुचविलें. मग मी पुढें जाऊन महाराजांस विनंती केली कीं, सरकारचा मनोदय पूर्ण झाला. यश आलें. कैलासवासीचें प्रेत आपणाकडे पाडाव आलें त्यास आभिसंस्कार जाहला पाहिजे. हें महाराजांचे लौकिकाला चांगलें. मी मिरजकर बाळासाहेब यांकडून आपणा जवळ आहे. त्यास मला भूषण व यश हें सर्वपरी चांगलें. तेव्हां महाराज चव्हाण यांस बोलले कीं, नारोपंत काय म्हणतात ? ते समयी चव्हाण यांनीं उत्तर केलें कीं, त्यांकडे सेवकपणा त्यांनीं विनंती करावी, महाराजांनीं आज्ञा द्यावी, हें उत्तर

आहे. त्याजवर दहन करावें म्हणोन आज्ञा झाली. जोशीराव जवळच होते त्यांस महाराजांनीं सांगितलें कीं, नारोपंत पांजकडे काय साहित्य लगेल तें देणें. त्यांनीं आज्ञा म्हणोन त्याजवर ते निघून हमीदवाड्यास आपले गोटास बुण-
ग्यांत निघोन गेले. फिरोज त्यांची माझी गांठ पडली नाहीं. व मलाही त्याचे साहित्याचें कारण नाहीं. इतकें होईजेपर्यंत अडीच प्रहर रात्र जाहली. नंतर प्रेता जवळ आलों. कोरी पासोडी घोडीवर घडीस होती ती काढून त्यांत प्रेत घालून घोडीवर पुढें घेऊन निघालों. छोंगर कटारीची वाट खचरट त्यांत घोडा घोडा पाऊस पडत होता. तसेच हलके हलके पहाटेच्या तीन घटका रात्रीस हमीदवाड्यावर लष्करच्या मुकामास चार प्रहर दिवस चार प्रहर रात्र आठ प्रहारांचा ताप बसला. चार पांच कोश आलों. बचाजीपंत देऊळ-
कर महाराजांकडील मुतसदी यांनीं कारकून व प्यादे गांवांत जळणाचे शोधस पाठविले. त्यांनीं घरांत शिरून जळण जेथें सांपडलें तेथें काढिलें. सत्या गां-
वांत दोन मोठा गोवण्या सांपडल्या. लांकूड तो अगदींच नाहीं. गांव लहान, त्यांत लष्करचा मुकाम पंधरा वीस रोज होता. जळण अगदीं राहिलें नाहीं. इतक्यांत सूर्योदय जाला. महाराज त्या दिवशीं गोटास आले नाहींत. बुध. सि कूच करून येण्याची आज्ञा झाली. त्याप्रमाणें कूच जहालें. रत्नाकरपंत यांचे गोटांत लांकूडे तीस चाळीस भारे होती. ती जाग्यावरच राहिली. तेथे गांवचे लोक लांकूडे नेतील झणून चार प्यादे बसविले. आणि बचाजीपंत देऊळकर यांस सांगून यशवंतराव घाडगे यांचे पागेचे पंधरा असामी मोत-
दार आणून सारीं लांकूडे गांवानजीक तळें आहे तेथें नेलीं. दहनाची जागा तळ्यावरचें नेमिली. गांवांतून जोशी पांच सात असामी वगैरे भिक्षुक होते त्यांस बलाबून आणून काहीं तुळशी काष्ठें मिळविली. व गोमुत्र आणविले. शिला दहा रुपयांचा व चंदन दोन धडे व सुवर्ण दोन मासे तुकडे नऊ व तेल व कापूर वगैरे लष्करांतच जिन्नस घेतला. ब्राह्मण गांवचे जोशी चार असामी आणून प्रेत तळ्यावर दहनाचे जागीं नेले. मंत्राग्नीचा विचार व्हावा हा हेतु होता. परंतु समयास ब्राह्मण चांगला मिळाला नाहीं. गांवचे जोशी होते ते केवळ द. मग तसेच भडाभि देऊन दहन केले. त्या दिवशीं ह-
मीदवाड्यास मुकाम केला. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं गांवचे जोशी व भी रत्नानें करून अस्थि काढिल्या व रक्षा एक बैलभर झाली ती कृष्णेंत नेऊन टाकावी म्हणोन उद्योग केला. परंतु मध्यंतरीं वेदगंगा व दूधगंगा या नद्यांस पाणी भर आलें होतें. नांव ठोकैरा तेथें काहींच नाहीं. मग ती रक्षा तेथें त्या

५. बुद्धी नांव करून तिला कातळ्यानें मढवितात ती.

गंगेत विसर्जन करोन माघारे हुमीदवाड्यास निघोन आलों. नंतर अस्थि मिरजेस रवाना करावयाच्या त्यांस ब्राम्हण मिळेंना. तेव्हां श्रीमंत-हूरबा अण्णा पटवर्धन यांजकंडील ब्राह्मण लष्करवाल्यांनीं उंटे, हत्ती देऊन बेगारीस आणि-ला होता, तो भगर्दी लुटलेला, नेसावयास पंचा चार हात मात्र होता. मग त्या ब्राह्मणाचा सरंजाम चर्मी जोडा एक व पासोडी एक व डोईस बांधाव यास पंचा एक व दोन रुपये खर्चास देऊन त्याजबरोबर चार असामी प्यावे दिले. आणि रवानगी केली. मार्गाची माहिती नाहीं, तेव्हां टिपण लिहून दिलें. आणि रवानगी केली. कोंगजोळा इचलकरंजी तेथून कुसंदवाड ते-थून मिरज याप्रमाणें सांगितलें. त्याप्रमाणें अस्थि मिरजेस पोचल्या. पत्राचें उत्तर कैलासवासी बाळासाहेब यांनीं मला लिहिलें होतें कीं, व्हनास वगैरे खर्च काय जाहला असेल त्याची याद पाठवून देणें. ऐवज पाठवून देऊं. याप्रमाणें लिहिलें. परंतु मी याद पाठविली नाहीं. कारण कैलासवासी भाऊसाहेब यांचे चौघे पुत्र शिवाय भाई मंडळी बहुत आप्त पदरची मंडळी योर योर वगैरे कि-त्येक लहान मोठे इतके तेन अंतकाळच्या समयास जवळ कोणीच नाहीं. झारो हुरी करंदीकर याचा जन्मांतरीचा योग उभा राहिला. अशा पुण्यश्लो-का व देहास हात लागून अंतकाळची सेवा जी पुत्राचे हातून व्हावयाची ती माझे हातून घडली. अशी सेवा हजारों रुपये खर्च केल्यानें घडावयाची नाहीं ते घडली. मोठाच अलभ्य लाभ झाला. शेवटींचा अंतकाळ समयाचा पुत्र झारो हुरी असें विश्वतोमुखीं जाहलें. कैलासवासीचा काळ उत्तम प्रकारचा जाहाला. कसा म्हणाल तर आमरणांत क्षात्रधर्म करून श्रीमंताची पेशवे या-ंची सेवा चाकरी केली. शूरास जसें मरण धारातीर्थीं यावें तसें आलें. तो प्राणी सूर्यमंडळ भेदून उत्तम लोकांस जातो. त्यास पुनः जन्म नाहीं. श्रीगणप-ति आराध्य त्याची केवळ निःसीम भक्ति अंगारकी चतुर्थी व्रतदिवस. एक पत्नी व्रत. दिगंत कौर्ति ज्याची. प्रदोष समय, त्या कालीं देह विसर्जन झालें. हुमी-दवाड्यावरचा साराविधि आटोपून मग करवीरकरांच्या लष्करांत गेलें. याप्रमाणें मजकूर जाहाला. पुढें करवीरास वेढा कैलासवासी आपासाहेब यांनीं दिला व वेढा उठला तो मजकूर अलाहिदा आहे* कळावें.

श्री.

मेस्तक संवत्सर गोंवें व शालिवाहन शक व यवनी फसली दिल्लीचा व सन अर्बी व शिवाजी राजे भोंसले छत्रपती यांचा शक सुरूसन समान अशरीन मयातैन व अलफ.

* हें पत्र रा० रा० विष्णू चौडदेव भागवत वीरमाडकर यांजकडून मिळालें.

(५०२)

पर्व, यादी वगैरे. [४९२].

[१] अबदुल्लाखान जावलीस शिवाजीराजे यांनी मारिला.
आज संवत्सर चैत्र शुद्ध १६ मृगापासून मृगापासून जेष्ठ शुद्ध १३ पासून
शार्वरीनाम पासून शक फसली अर्बी शिवाजीराजे यांचा.
३४. १५८२. १०७०. १०६१. ०

सन इहिदे सितेन अल्लफ.

[२] शास्ताखानाचा सुभा येउन चाकण किल्ला घेतला.
छवनाम ३५. १५८३. १०७१. १०६२. ० सन
इसने सितेन अल्लफ.

[३] त्यानंतर भाद्रपदमासी खानाचा पुत्र शिवाजीराजे यांनी आंगठा कापून
मारिला. व बिठ्ठल मोरदेव देशपांडे परगणा पुर्गे कार्तिक वद्य ४ मेने [ले ?]
व सुभा पुरंदर या खाली आला. त्याचा तळ कोडितावर आला.

क्रोधीनाम ३८. १५८६. १०७४. १०६५. ०
सन खमस सितेन अल्लफ.

[४] थोरले चिंतामण देव पौष वद्य ४ समाप्त झाले.
फीलकनाम ४२. १५९०. १०७८. १०६९. ०
सन तिसा सितेन अल्लफ.

[५] शिवाजीराजे सिंहासनारूढ जाहले ज्येष्ठ शुद्ध १३ जाहले शक.
आनंदनाम संवत्सरे ४८. १५९६. १०८४. १०७५. १.
खमस सवेन अल्लफ.

[६] शिवाजी राजे शांत चैत्र शुद्ध १५ जाहले. मग संभाजी राजे सिं-
हासनारूढ झाले. श्रावण शुद्ध १५.
रौद्रनाम ५४. १६०२. १०९०. १०८१. ७.
इहिदे समानीन अल्लफ.

[७] रामदासस्वामीचा अवतार समाप्त जाहला.
दुर्मतिनाम ५५. १६०३. १०९१. १०८२. ८.
इसने समानीन अल्लफ.

[८] शाहूराजे यांचा जन्म.
दुंदुभिनाम ५६. १६०४. १०९२. १०८३. ९.
सल्लास समानीन अल्लफ.

[९] अंबरगजेव पातशहा यांनी बिजापूरची पातशाई घेतली.
रक्ताक्षीनाम ५८. १६०६. १०९४. १०८५. ११.
खमस समानीन अल्लफ.

[१०] भागानगरची पातशाही अवरंगजेब यांणी घेतली.

क्षयनाम संवत्सर ६०. १६०८. १०९६. १०८७. १३.
सबां समानीन अल्लफ.

[११] संभाजीराजे फालगुन वद्य ३० तुळापुरी अवरंगजेब पातशाह याचे लष्करांत शांत जाहले.

विभवां २. १६१०. १०९८. १०८९. १५.
तिसां समानीन अल्लफ.

[१२] राजाराम राज्याखुद झाले. राजाराम चंदीस होते म्हणोन जालः पुगारखान यांने जाऊन वेढा घातला.

शुक्रनाम संवत्सर ३. १६११. १०९९. १०९०. १६.
तिसैम अल्लफ.

[१३] संताजी घोरपडे सेनापती यास राधाबाईने ठ्हेसवाडीस मारला. ईश्वरनाम ११. १६१९. ११०७. १०९८. २४.
सुरुसन् समान तिसैम अल्लफ.

[१४] राजाराम फाल्गुन वद्य ९ सिंहगडीं शांत झाले.

प्रमायीनाम १३. १६११. ११०९. ११००. २६.
सु॥ मया व अल्लफ.

[१५] धरणीधर महाराज देव यांचा जन्म श्रावणमासी जहाला.

सुभानुनाम १७. १६१५. १११३. ११०४. ३०.
सु॥ अर्वा मया व अल्लफ.

[१६] अवरंगजेब पातशाहा माघ वद्य ४ नगरीं शांत झाले. अमरसिंग स ला ज चे द डा गी चा पुत्र किंवा पुतण्या याचे वेळेस संभाजी जिवाळकर याणे पुणे लुटले.

व्ययनाम २०. १६२८. १११६. ११०७. ३३.
सु॥ सबां मया व अल्लफ.

[१७] शाहूराजे राज्याखुद झाले. बहादूरशाहा पातशाई कऱ्हे लागले. बहादूरशा व अजमशा यांचे युद्ध झाले. अजमशाहा पडिले. रामसिंग बंड्या याचे कबंध उठले. तेच वर्षी शाहूराजे मोंगलईतून दक्षिणेस आले. खेडानंद ताराबाईचे फौजेची लढाई झाली. फत्ते जाहली.

सर्वजितनाम २१. १६२९. १११७. ११०८. ३४.
सन समान मया व अल्लफ.

[१८] बहादूरशा पातशा भागानगरीस जाऊन कामबलास मारून पात-
शाई घेतली.

सर्वधारीनाम २२. १६३०. १११८. ११०९. ३६
सु॥ तिसां मया व अल्लफ.

[१९] त्रिबकजी ढमदेरे यांणी पुणे लुटून आपलें ठाणें फालगुनमासीं
बसविलें.

विकृतीनाम २४. १६३२. ११२०. ११११. ३७.
सु॥ इहिदे अशर मया व अल्लफ.

[२०] रंभाजी निंबाळकर यांणी त्रिबकजी ढमदेरे यांचें ठाणें उठवून
घाजी कदम फौजदार ठेविला. त्याणें ७ वर्षे अमल केला.

खरनाम २५. १६३३. ११२१. १११२. ३८.
सु॥ इसने अशर मया व अल्लफ.

[२१] बाळाजीपंत यांस पेशवाई जाहली. बहिरोपंत पिंगळे यांची
काढून दिली.

विजयनाम २७. १६३५. ११२३. १११४. ४०
सु॥ आर्बा अशर मया व अल्लफ.

[२२] बाळाजी विश्वनाथ प्रधान यांणी सय्यदाची फौज आणून हि-
गणगांव घेतलें, दमाजी घोरत धरिला, आणि सय्यदाबरोबर दिखीस गेले.
भिवरे आलीकडे स्वराज्याचा तह सैदानी केला. बाजी कदम यांचें ठाणें
पुण्यांत होतें तें उठवून पेशवे यांणी आपला अमल बसविला. अंबाजी त्रि-
बक पुरंदरे यांस अमल सांगितला. मुलुखास कौल देऊन वसाहत केली.
विलंबीनाम ३२. १६४०. ११२८. १११९. ४५.
सन तिसां अशर मया व अल्लफ.

[२३] श्री नारायणदेव भाद्रपद शुद्ध ७ शांत झाले.

विकारीनाम ३३. १६४१. ११२९. ११२०. ४६.
सन अशरीन मया व अल्लफ.

[२४] बाळाजी विश्वनाथ सासवडास चैत्र शुद्ध ७ शांत झाले. त्यांचा
पुत्र बाजीराव यास वैशाखमासी पेशव्यांची वस्त्रे जाहलीं.

शार्वरीनाम ३४. १६४२. ११३०. ११२१. ४७.
सन इहिदे अशरीन मया व अल्लफ.

[२५] बाजीराव प्रधान यास बाळाजी बाजीराव पुत्र मार्गशीर्षमासीं
छोहगडी जन्मले.

पुवनाम ३५. १६४३. ११३१. ११२२. ४८.
सन इसने अशरीन् मया व अल्लफ.

[२६] नारायण गोसावी तुकोबाचे पुत्र श्रावण शुद्ध ७ मृत्यु पावले.
शुभकृत् ३७. १६४५. ११३३. ११२४. ५०.
सन आर्बा अशरीन् मया व अल्लफ.

[२७] ताराबाईचे पुत्र शिवाजीराजे चैत्र शुद्ध २ शांत झाले.
पराभवनाम ४०. १६४८. ११३६. ११२७. ५३.
सन सबा अशरीन् मया व अल्लफ.

[२८] धाकटे संभाजी यांणी निजाम उल्मुलुख यांसि पुण्यास आणून
सल्ला बिघडला. बाजीराव यांणी अवरंगाबादेभोवतीं धामधूम करून पैठणा-
नजीक युद्ध झालें. बाजीराव यांची फत्ते झाली. निजाम उल्मुलुख याणें सल्ला
केला. संभाजी राजे दक्षिणेस येऊन आपले स्वर्ळां कोल्हापुरी राहिले.
पुवंगनाम ४१. १६४९. ११३७. ११२८. ५४.
सन समान अशरीन् मया व अल्लफ.

[२९] राजश्री सदाशिव चिमणाजी यांचा जन्म श्रावण शुद्ध ४ झाला.
साधारणनाम ४४. १६५२. ११४०. ११३१. ५७.
सु। इहिदे सल्लासीन् मया व अल्लफ.

[३०] सरकारचे वाढ्यापाशीं प्राचीन गांवकुसूं होतें तें काढून चिमाजी
आप्पा यांणी पेट मो ही या हा बा दीची जमीन घेऊन मदार बेसीपासून
मावळत बेसीचे सुमारे घेतली.
पिंगलनाम ५१. १६५९. ११४७. ११३८. ६४.
सन समान सल्लासीन् मया व अल्लफ.

[३१] श्रीमंत दादासाहेब यांचा व्रतबंध माघ शुद्ध २ झाला.
सिद्धार्थीनाम ५३. १६६१. ११४९. ११४०. ६६.
सन आर्बेन मया व अल्लफ.

[३२] बाजीराव बल्लाळ प्रधान मुक्काम काकडे प्रांत रावेर रेवातीरीं वै-
शाख शुद्ध १३ स शांत झाले. त्यांचे पुत्र बाळाजी बाजीराव यांसि पेशवाई
झाली. त्याजवर त्यांचे चुलते चिमाजीअप्पा पौष शुद्ध ११ स वारले.
रौद्रनाम ५४. १६६२. ११५०. ११४१. ६७.
सन इहिदे आर्बेन मया व अल्लफ.

[३३] श्रीमंत बिधासरान बल्लाळ यांचा जन्म श्रावण शुद्ध १ झाला.

(५०६)

फर्ने, यादी वर्गेर [४१२]

हुंदुभिनाम ५६. १६६४. ११५२. ११४३. ६९.
सन सल्लास आर्वेन मया व अल्लफ.

[३४] श्रीमंत दादासाहेब यांचे लग्न वैशाख शुद्ध ३ शाले. श्रीमंत साधवराव यांचा जन्म वद्य ५ स झाला.

रक्ताक्षीनाम ५८. १६६६. ११५४. ११४५. ७१.
सन खमस आर्वेन मया व अल्लफ.

[३५] श्रीमंत राव परशुराम प्रतिनिधि शांत झाले. स्त्रीनी सहगमन केले. मार्गशीर्ष शुद्ध ८ मुक्काम सातारा.

क्षयनाम ६०. १६६८. ११५६. ११४७. ७३.
सन सर्वा आर्वेन मया व अल्लफ.

[३६] निजाम उल्मुलूख बन्हाणपुरी शांत झाले.

विभवनाम २. १६७०. ११५८. ११४९. ७५.
सन तिसा आर्वेन मया व अल्लफ.

[३७] शाहूराजे मार्गशीर्ष वद्य ३ शांत झाले. पुढे शुद्ध ८ स धाकटे शिवाजी यांचे पुत्र ताराबाईचे नातू राजाराम राज्याखूड झाले.

शुक्लनाम ३. १६७१. ११५९. ११५०. ७६.
सन खमसेन मया व अल्लफ.

[३८] निजाम उल्मुलूख यांचे पुत्र नाजरजंग फुलबारीस वारले. ते साली श्रीमंत भागानगरास स्वारीस गेले. मार्गे हमजा गायकवाड सातारियास जावयाकरितां आले, सबब पुणे पळाले.

जेदनाम ४. १६७२. ११६०. ११५१. ७७.
पु. इहिदे खमसेन मया व अल्लफ.

[३९] सलाबतजंग व निजामअल्ली व शमरावपंत चढाई करून बहु-फर गांव पावतो आले. तीन महिने लढाई झाली. मागती सलुख झाला. ते सधर्मी पुणे वोस झाले. श्री त्रिंबक किल्ला घेतला.

धातानाम १०. १६७८. ११६६. ११५७. ८३.
सु. सर्वा खमसेन मया व अल्लफ.

[४०] आश्विन अधिक वद्य ४ टोळधाड आली. व भूमिकंप श्रीमंगा-नीची व श्रीकृष्णतीरी धोर्भी झाला.

ईश्वरनाम ११. १६७९. ११६७. ११५८. ८४.
सु. समान खमसेन मया व अल्लफ.

[४१] सन ११६९ मध्ये नजीबखान राहिले याणी दिल्लीस अबदुल

अल्लीखान यास आणून त्याचें व दत्ताजी शिंदे याचें युद्ध झालें. दत्ताजी शिंदे ठार पडिले. व देशी श्रीमंत विश्वासराव व भाऊसाहेब यांणीं सलाबतजंग व निजामअल्ली वल्लद निजाम उलमुलूख याजवर चढाई करून शिकस्त केलें. पांसष्ट लक्षांची जहागीर व दवलताबाद किल्ला घेतला. त्याजवर दत्ताजी शिंदे पडले याची खबर आली. ह्मणून पदमुरा नजीक राजश्री नानासाहेब यांची भेट घेऊन उभयतां दिल्लीस चढाई करून गेले. भाऊसाहेब यांणी ६५ ल. क्षांची जहागीर घेतली ते समयी दवलताबाद व अशोरी व बन्हाणपूर बिजा-पूर चान्ही स्थानें घेतलीं.

बहुधान्यनाम १२. १६८०. ११६८. ११५९. ८५.
सु॥ तिसां खमसेन मया व अल्लफ.

[४२] चैत्र शुद्ध ६ तारा रात्रौ दुसरे घटकेस पडून नगान्यासारखा नाद उठला. कार्तिक शुद्ध ९ स श्रीमंत भाऊसाहेब यांणीं मुशाफरजंग गारपिरापाशीं मारिला. व देकारास ब्राह्मण गेले होते ते ओढ्यास पूर येऊन दोन चारशें बाहून गेले, ते मेले.

प्रमायीनाम १३. १६८१. ११६९. ११६० ८६.
सन सितैन मया व अल्लफ.

[४३] वेशाख शुद्ध ११ स अरुणोदयी ईशान्येस तारा पडला. केतूचा उदय झाला. व अधिक श्रावण वद्यति १३ दिवसांचा पंधोडा पडला. व संभाजी राजे करवीरनिवासी मार्गशीर्ष शुद्ध ११ स शांत झाले. १२ स द-हन झालें. व फतेसिंग भोंसले शाहूराजे यांचे पाळक लेंक कार्तिक शुद्ध १२ स शांत झाले. व भाद्रपदमासी वद्य पक्षी कपिलाषष्ठी पडली. व फाल्गुन वद्य २ मौजे दउडज तालुके नीरयडी येथें वोड्यांत करंगळी एवढा रक्ताचा शरा चार घटिका वाहिला, ह्मणोन गांवकरी यांणीं रा॥ नारो आपाजी जिह्देदार यांस अर्जदास्त पाठविली. व चैत्र शुद्ध १ स श्रीमंत भाऊसाहेब व विश्वासराव सा-हेब अबदुलअल्ली दिल्लीस आला म्हणोन गेले त्याचे व यांचे पौष शुद्ध ८ स युद्ध झालें. श्रीमंत विश्वासराव पडले. फौजेनें शिकस्त खाळी. फार नाश झाला. भाऊसाहेब यांचा ठिकाण नाहीं. मुक्काम पानिपत नजीक दिल्ली.

विक्रमनाम १४. १६८२. ११७०. ११६१. ८७.
सन इहिदे सितैन मया व अल्लफ.

[४४] बाळाजी बाजीराव प्रधान पर्वतीस जेष्ठ वद्य ६ मंगळवारीं आंव-शीचे प्रहर रात्रीस कैलासवासी झाले. त्यांचे पुत्र माधवराव साहेब यांस दादा-साहेब यांणीं समागमें घेऊन जाऊन मातोश्री ताराज आईसाहेब यांकडोन

आषाढ वद्य ३ स वस्त्रे व शिक्रे देवविले. त्याजवर कार्तिकमासी निजामअल्ली वल्लद निजाम उलमुलूख यांणी सल्ला मोडिला. ह्याजमुळे श्रीमंत रावसाहेब व दादासाहेब चढाई करून गेले. ते समयीचे प्रसंगांत ताराऊसाहेब वारली. महिना तीथ लागणे आहे. मार्गशीर्ष चतुर्दशीस निजाम अल्ली डरळी पावेतो प्रांत जाळीत आला. त्या मुक्कामी मोंगलाकडील रामचंद्र माधवराव व चंद्रसेनाचा पुत्र व मोंगलअल्लीचा धाकटा भाऊ पेशवे यांजकडे फुटोन आले. सबब मोंगलांचा धर सुटला. आणि सल्ला झाला. तदनंतर कर्नाटकांत पंत प्रधान यांची स्वारी गेली. दादासाहेब रुसून छुण्यास आले. निळकंठराव महादेव व सखाराम भगवंत कारभार सोडून घरी बसले. त्रिवकराव विश्वनाथ मामा कारभारी झाले.

वृषनाम १५. १६८३. ११७१. ११६९. ८८.
सन इसने सितैन मया व अल्लफ.

[४५] दादासाहेब माधवराव साहेब यांजवर रुसून एका घोड्यानिशीं गेले. त्यांणी वीस हजार फौज दोन महिन्यांत जमा करून माधवराव साहेब यांजवर चढाई करून आले. त्यांचे व यांचे युद्ध कार्तिक वद्य ११ स न्हावरे तालुके कडे भीमे पलीकडे झाले. रावसाहेबांचा मोड झाला. त्रिवकराव मामा व बाबूराव राम फडणीस व गोपाळराव पळून गेले. चुलत्या पुतण्यांच्या भेळी कार्तिक वद्य १२ स झाल्या. उभयतां एक झाले. कारभार सखाराम भगवंत व निळकंठराव महादेव करूं लागले. प्रधान पंताच्या व मोंगलांच्या भेटी मुक्काम पारगांव भिमातीरीं झाल्या. भाऊसाहेब यांणी पासष्ट लक्षांची जहागीर घेतली होती ती माघारी दिली. मोंगल भागानगराकडे गेला. पंतप्रधान मिरजेस जाऊन मोरचे लाऊन पंतांचा व मोंगलांचा सल्ला झाला. तदनंतर फौजेसुद्धा मार्गशीर्ष वद्य १३ स सातान्यास जाऊन महाराज रामराजे यांस बाहेर काढून अधिकार दिले.

रामचंद्र जाधव यास सेनापती. १

नारो शंकर यास प्रतिनिधी. १

विठ्ठल शिवदेव यास राजाज्ञा. १

कानोजी मोहिते यास सरलष्कर. १

चार पदे जुन्यांचीं काढून दिलीं. वरकड ज्यांचीं त्यांस दिलीं. आणि मिरजेस गेले. नंतर प्रतिनिधी नारो शंकर यास दिली ह्मणोन गोमाजी यमाजी प्रतिनिधीचे कारभारी कानोजी भोंसले या. कडे जाऊन भोंसले यांस मोंगलाकडेस घेऊन गेले. आणि सल्ला बिघडला. मोंगल भागानगराचा रोंख सोडून मिरजेवर प्रधान

नानासाहेबांनी दाभाडा धरला तेव्हा तळेगाव दाभाड्याचे लुटले. तेव्हा पर्वती देवी व महादेव [हे दोन देव आणि] दौलत सुमोर पांच कोटीची सांपडली. तेव्हा नानासाहेबांनी पर्वती आणि पुण्यानजीक डोंगरी आहे तेथे स्थापित करून सरंजाम चौघडा देऊन श्रावणमासाची दक्षणा चालू केली. रमणा बांधिला, व बागवगीचे पुण्यानजीक बांधिले. हिराबाग व सप्याचे बाग व लालबाग वगैरे बांधिले. बाहेरचे नहर पाण्याचे प्रयत्न करून हौद जागोजाग शहरांत बांधिले. बादा साहेब पुण्यास येऊन पर्वतीचे दर्शनास गेले. पैका नामदारखान्यांत ठेविला.

इकडील मोगल निजाम उलमुलुख हिराबादेस राज्य करित होते. ते हक जाले. त्यांस पुत्र ६ येणेप्रमाणे:—

१ गाजूदीखां दिल्लीस होते ते मारिले.	१ बसालतजंग.
१ बत्तरी मारिले होते.	१ निजामअल्ली.
१ नास जंग पु. लच्छीस मारिले.	१ मोगल अल्ली.
१ सलाबतजंग ते ही मारले.	३

येणेप्रमाणे सहा पुत्र. सलामतजंग तिघे बंधु कैद करून आपण राज्यकारभार करूं लागले. नंत निजामअल्ली फितूर करून गावाबाहेर शहर सोडून विसा कोसांत जाऊन एका झाडा खाली बसले. कहारहोदा घेऊन माघारे गेले. तो त्यांमार्गे एकस्मात बिठल सुंदर रोजगारउद्देशे नेत होते ते सलाम करून झाडाखाली चतुरले. मर्जी दिक्क पाहून विचारिले. तेव्हा निजामअल्ली यांनी शालेलें वर्तमान सांगितलें. त्यानवरून बिठल सुंदर बोलले की, तुमचे मायेचे सरदार कोणी आहेत किंवा नाहीत. निजामअल्ली बोलले की, सध्या तुम्ही आमचे जवळ असवें. पुढें विचार जसा होईल तसा पाहूं. असे सांगून उभयतां आपले लष्करानिशीं एके ठिकाणी छावणी करून राहिले. सलाबतजंग व किलिजखां ही बराबर होते. रामदासपंत दिवाणगिरी करूं लागले. सलाबतजंगास अंगारीत बसवून खावंद केले. सलाबतजंग करनाटकचे स्वारीहून भागागारास आल्यावर रामदासपंत बिघाडाचा

१९. या साहां खेरीज फेरोजजंग व मीर शरीफ हे दोन आणखी पुत्र त्यांस होते.
१०. इ. स. १७२८ त निजाम उलमुलुख वारल्यावर.

* हक जाले=मृत जाले.
† इला ईंग्रजीत Pondicherry ह्मणतात.

होळ धरून दरमजल आले. तेव्हां श्रीमंत नानासाहेब व दादासाहेब व भाऊसाहेब फौज जमा करून समीपतेस येऊन कुकडी नदीवर लढाई सुरू झाली. म्हाबाजवळ फौज भारी. तोफखाना व मुसा भुसी* फ्रांसीस भसे जंगी सामान असतां श्रीमंत मराठी काव्याने चौफेर फौज करून लढाया करीत होते. त्या समयांत त्रिंबक फिल्लबांत त्रिंबक सूर्याजी यांनी कोळी लोक जमा करून फिल्लबाचा भेद केला. रात्रीस जाऊन फिल्ला फसे केला. हे वर्तमान रामदासपंतास कळतांच कोरेगावाहून माघारे फिरून गेले. तह सुरळीत न झाला.

श्रीमंत गंगातीरास गेले होते. तेथून पुण्यास यावे तों महाराजांनी निम्मे गुजराय श्रीमंतांस दिली असतां अम्मल बसला नव्हता तो बसावयाकरितां श्रीमंतां यांनी दादासाहेब यांजबरावर फौज देऊन गुजराय प्रती रवाना केले आणि नाना व भाऊ दर मजल पुण्यास आले. दमाजी गायकवाड फौजी मुद्दा पूर्वी दुर्बुद्धीने आले. त्यांची लढाई होऊन धरून बिडी घालू ठेविले होते. त्यानबरावर फौज देऊन गुजरायचे म्हाल निम्मे सरकारांत ठेवून निम्मे गायकवाड यांस देऊन दमाजी गायकवाड यांची बिडी तोडून बसले देऊन सरकारचे तक्रार म्हणोन ठेविले. आतां होळकर यांची माळिका तरी [ते] प्रथम जे नुरी गांव एथील पाटील [होते.] रोजगारउद्देशे सातान्यास महाराजाजवळ आले. नातीचे धनगर. शिपाई तरवार बहादर म्हणून खानदेशांत रवाना झाले. बांडे पूर्वीचे राजाचे चाकर. त्यांकडेस शिंदेदारीचे काम घेऊन राहिले. दोन तीन पिढ्या त्यांची चाकरी केली. मग मल्हारराव होळकर जाले. त्यांस दोन तीनशे घोड्यांची पागा सांगितली. त्यांनी तळेगावां दाभाडे यांशी लढाई करून शिकस्त करून [दाभाडा] लुटून घेतला. तेव्हां पासन सरदार पेशवे यांचे झाले. मग इतमाम चांगला झाला. हल्ली तरी बांडे निशाण व बांडे फडके वारे झालूचाल होळकर यांचे येथील बांडे खानदेशातील यांचे घरचे आहेत. दादा साहेब माहाल घेऊन, माहाली कमावीसदार पाठवून, कूच करून, पुण्यास आले.

नबाब भागानगरास गेल्यावर महेशकर सन हिमरी सव्वां शीतल पय्या व अल्लफ [१९६७] या साली रामदासपंत दिवाण वारले. नंतर शाहखां दिवाण झाले. जवळ बसालतजंग भागानगरास होते. इकडे विठ्ठल सुंदर यांनी विचार करून निजामअल्ली यांस विचारिले की, तुमचे मायेचे कोणी सरदार

* हा M. Bussy होय.

११. इ. स. १७५५ त.

१२. इ. स. १७२४ पासून.

आहेत कीं नाहीत. तेव्हां निजामअल्ली यांनी सातजण पठाणांचीं नांवें लिहून दिलीं. सातजण पठाणांची पत्रें निजामअल्लीचीं घेऊन विठ्ठल सुंदर शहरांत हैदराबादेस आले. निजामअल्लीस एक गर्दीत बंदोबस्तानें ठेवून पर-
स्परें क्रियाभाषणें होऊन हैदराबादेस आले. रात्री पठाणांची भेट घेऊन पत्रें दिलीं. त्यांनीं रुकार दिला. चौदा रोजांनीं हैदराबादेस तीस हजार फौज सिद्ध करून आम्ही येतो अशी पत्रें पठाणांची घेऊन विठ्ठल सुंदर निजामअल्ली-
कडे आले. पठाणांचीं पत्रें दिलीं. दहा हजार फौज जमा करून हैदराबादेस गेले. पठाण फौजेसुद्धा येऊन भेटले. एकूण चाळीस हजार फौज जमा झाली. हें वर्तमान बसालतजंगास भागानगरास आलें. त्यावरून नवाब बसालत-
जंग फौजेची तरतूद करून स्वारीची तयारी करूं लागले. इतक्यांत निजाम अल्ली फौजेसुद्धा भागानगरास येऊन दाखल झाले. महालांत जाऊन नवाब बसालतजंग यास धरून भिंतीत चिणून टाकिलें. सलाबतजंग कैद केला हो-
ता तो कालें करून मृत्यू पावला. नंतर निजामअल्ली राज्यकारभार करूं ला-
गले. आपला बंधु भोंगलअल्ली यास हैदराबादीरायचूरचे राज्य दिलें. राज्य करूं लागले. निजामअल्ली भागानगरास राहून राजसुख भोगून बेफिकीर होते.

दिळीहून पातशाहीनीं गानुदीख याजवर मेहरबान होऊन दक्षिणच्या सु-
भ्याची सनद देऊन, खिलत, बख्ते, हरोघोडे, नवाहीर, शिकेकटार, देऊन रवाना
केले. त्या वर्षीं नानासाहेब व भाऊसाहेब व दादासाहेब पेशवे आषाढमासी
स्वारीस बाहेर पडून फौज मारीत चालले. नवाब निजामअल्ली हे हैदराबादे-
हून पुढें आले. त्यांची व दादाची गंठ भालकीचे मुक्कामी पडून, लढाई सुरू
होऊन, दीड प्रहरपर्यंत कत्तल होऊन, सफेजंग लढाई मातबर झाली. शिंदे व
होळकर यांनी पांच हजार घोडे पाराव करून घेतले. नवाब जेर झाले. सज्जा
करून ३० लक्षांचा मुलूख घेतला. गानुदीखान औरंगाबादेस आले. त्यांनीं
सहा सुभे दक्षिणचे [यांचा] सुभा कावा असा [बेत केला] तो निजामअल्लीचे
मातुश्रीनें [त्यांस] भोजनास बोलावून, वेष घालून धोरिले. फौज लुटून घेतली.

रघुनाथपंत दादासाहेब अमदाबादेस रवाना केले आणि नानासाहेब व भा-
ऊसाहेब भालकीहून कूच करून दर मजल फर्नाटकांत जाऊन, श्रीरं-
गपट्टण आदिकरून संस्थानी यांस जब देऊन, खंडण्या घेऊन, मातबर पैक
मिळवून, पुण्यास आले. श्रीपतराव प्रतिनिधि यांचा काल जाला. दादाबा

१३. इ. स. १०६२ त
१४. वस्तुतः अदवानीस बसालतजंग
होता.

३५. इ. स. १०५२ त.
३६. इ. स. १०५४ त.
३७. इ. स. १०३६ त.

प्रतिनिधि यांस वस्त्रे शील्ली. दादासाहेब दर मजल अमदाबादेस जाऊन शत्रूंचे पारिपत्य करून पुण्यास तिसरे वर्षीं दाखल झाले. फरनाटकांत संस्थानी पाळेगार मवासिगिरी करीत होते त्यांची संस्थानें मजबूत व तोफांशिवाय जेर व्हावयाचीं नाहींत याजकरितां तोफखाना व गाढद पाहिजे. [हणून] नवीन तरनूद करून दरसाल फरनाटकांत स्वारी करून सौदे, बिदैनूर, सावनूर, श्रीरंगपट्टण, चित्रदुर्ग वगैरे संस्थानी यांस जरब देऊन खंडण्या मातबर आणित्या, संस्थानिक शरणागत झाले. फरनाटकचे पाळेगार कोणास रुजू नव्हते. ते श्रीमंतांनी मोठ्या पराक्रमावर पादाक्रांत करून राजे महाराज यांचे राज्याची अभिवृद्धि केली. नाना व भाऊ हुजुरात घेऊन कोंकणांत गेले, हबशी कुलाबा व जंजि-
रा किल्ले बळकावून कोंकणचा पैका घेत होता. त्यास कृष्णराव चिंचोडकर पागेत होते त्याजबरोबर फौज देऊन हबशावर पाठविले. त्यांनी हबशी यासि लढाई करून जेर केला. आणि हबशाशी पांच लाख रुपये खंडणीचा करार करून कृष्णराव चिंचोडकर हे श्रीमंताजवळ दाखल झाले. त्यांनी मेहर-
बान होऊन बिनीवाले हा किताब देऊन बिनीचे काम सांगितले. तेथून नाना व भाऊ कूच करून गुजरायप्रांती गेले. तेथें दमाजी गायकवाड दाभाडे यांचे हातचा सुभा होता. त्याजपाशी चाळीस हजार फौज होती. तो लढाईस आला. तेव्हां नानाभाऊंनी विचार करून, फौज त्यापाशी फार आहे, मुलुख गिराशांचा कठीण, याजकरितां लढाई न करिता, सामदाम दंड भेद करून, हस्तगत करावा [असे मनांत आणून] तेव्हा सद्यबावर गोष्ट टाकून सल्ला करून बेलभंडार केला की, तुमची गुजराय तुम्हाकडे ठेवितो. असे हणून फौजेस फितूर करून धरून घेतला. गायकवाड यांसि बोलले की, तीन कटींचा मुलुख आहे. तुम्ही आपले खर्चापुरता ठेवून बाकीचा ऐवज राजाकडे जे. फौजेची नालबंदी कापड रोज-
मुरा सरकारांत मजुरा देऊ. दमाजीने ऐकिलें नाहीं. हट करून पुण्यास हवे-
ली बांधून राहिला. त्या प्रांती सरकारचे गमलेदार पाठविले. सुरतअडवि-
शीचे रुपये नानांकडे पाठविले. शाहुराजा यांस व्यया प्राप्त होऊन दोन म-
दिने हिराण राहिले. नंतर अवतार समाप्त जहला. तो कधीं तर शके १६७१ शुक्र नास संवत्सरे मार्गशीर्ष वद्य १३ [यागेर्जी] महाराम शाहू समाप्त जाले. राज्यकारभार चालूच होता.

३८. श्रीपतरावानंतर त्याचा बंधु जगजी-
वन यास प्रतिधिपद मिळाले. तो इ. स.

१७५४ त वारला.

१. इ. स. १७५४ त.

रामराजे शके १६७१-१६९९ म्ह० इ० स० १७४९-१७७७.

नंतर राने राजाराम यांचे पुत्र शिवाजी राजे यांचे पुत्र रामराजे बालेघाटी होते. ते बारशीपानगावाहून आणून नानासाहेब आदि करून सर्व कारकून सामोरे नाऊन घेऊन आले. ते साली माघ शुद्ध ५ स राज्याभिषेक होऊन तख्तारूढ जाले. दादासाहेब हिंदुस्थानचे स्वारीस गेले होते. बाळाजीपंत नाना पुण्यास होते. मन्हारराव होळकर आपली फौज घेऊन नजीकच होते. तेव्हा बाळाजीपंत यांस पुत्र सुमारीः—

१ वडील विश्वासराव

१ धाकटे माधवराव

१ मोरोबा (लहानपर्णी मृत्यु पावले)

१ नारायणराव

१

१

तेव्हा संस्थानाचा वगैरे बंदोबस्त नानांनी केलाच होता. तेच मानकरी सरदार दुसरी पिढी, अष्टप्रधान दुसरी पिढी, चालली. कान्होजी भोंसल्याचे रघुजी भोंसले. राणूजी कवडे यांचे आवजी कवडे जाले. येशवंतराव घोरपडे यांचे मुरारजी घोरपडे. पिलाजी जाधवराव यांचे आपाजी जाधवराव. गोखरोजी ३३ यांचे सोनानी भा कर. जोतीबा पाटणकर यांचे राहिरोजी पाटणकर. रभाजी निंबाळकर यांचे नानाजी निंबाळकर. निजाम उलमुल्खाचे भागें निजामअल्लीखां, असे नूतन सरदार जाले. मग नानासाहेबांनी विश्वासराव यांजकडून प्रथम मोंगलांवर स्वारी करविली. दरमजल औरंगाबादेस गेले, तेव्हा निजामअल्लीखां औरंगाबादेस गेले होते. त्यांशी युद्धप्रसंग दोन महिने होत होता. रामचंद्रराव जाधव दोन हजार फौजेनिशीं भालकीहून नबाबास सामील येत होता. त्याची बातमी येतांच विश्वासराव यांनी दत्ताजी शिंदे पांचसत हजार फौजेनिशीं त्याजवर पाठविले. तेव्हा रामचंद्र जाधवराव, रकारचें ठाणें सिंदखेड्यांतच होतें, त्या ठाण्यांत शिरले. दत्ताजी शिंदे जाऊन ठाण्यास मोरचे देऊन बसले. याजकरिता निजामअल्लीखां फौजे सुद्धा जाधवराव यांस सामील करून घ्यावें या बेतानें चालले. त्यांचे पाठीवर विश्वासराव ही चालले. डाव पाहून लढाई होत होती. नबाब सिंदखेड्यास जाऊन, खासा अंबारी सिंदखेड्याचे दरवाज्याजवळ नेऊन, जाधवराव

४०. या वेळीं रामराजे यांचे वय तीस वर्षांचे होतें असें मल्हार रामराव चिटणीस म्हणतात.

४१. विश्वासराव, माधवराव, व नारा-

यणराव या त्रिवर्गाचा जन्म अनुक्रमें शके १६६४, १६६७, व १६७४ या वर्षी झाला होता.

यांस वाड्यातून काढून, माघारे फिरले. ते दिवशीं सरकारचे सरदार यांनी लढाईचे तोंड लावून प्रहर दीड प्रहर मातबर लढाई केली. नवाब जेर करून त्याजपासून पंचवीस लक्षांचा मुलुख घेऊन विश्वासराव गंगातीरास आले. नानासाहेब व भाऊसाहेब दरमजल पुण्यास आले.

दसरा जाल्यावर कर्नाटकचे स्वारीस चालले. कृष्णातीरास गेले. त्या वर्षी सिंहस्थ होती. याजकरिता कृष्णातीराहून महादाजी आबाजी यांजबरावर फौज तोफखाना देऊन कर्नाटकांत रवाना केले. श्रीमंत झ्यंबकेश्वरी गेले. महादाजी आबाजी कर्नाटकांत जाऊन, संस्थानी यांस शह देऊन, खंडण्या घेऊन पुण्यास आले. दादासाहेब हिंदुस्थानांत होते. श्रीमंत दसरा करून श्री-कृष्णातीरास गेले. तेथे दादासाहेबांचे दुसरे लग्न करून दरमजल कर्नाटकांत गेले. जानोजी भोंसले सेनासाहेब सुभा आणले. कर्नाटकापुढे पाळेगार मवासी कंटक होते. त्यांस आणून जेर केले. त्या मातबर प्रांतांतील घेऊन आषाढमासी पुण्यास आले.

भाऊसाहेब स्वारी तयार करून भागानगराकडे चालले. नवाब निनामअल्ली भागानगराहून दरमजल पुढे आले. उदगिरीस उभयतांची गांठ पडेली. तेथे लढाई सुरू जाली. श्रीमंत विश्वासरावसाहेब समागमे होते. दोन महिने सडे स्वारीने रात्रंदिवस घोड्यावर जी ठेवून नवाबाची गांठ लुटून फस्त केली. नवाब उदगिरीचे ठाण्याकडे चालले. तो भाऊ यांनी व विश्वासराव यांनी दोन प्रहरचे समयांत तोफांची कारागिरी बहुत करून हल्ला केला. तोफा व बाण व जेजाला व बंदुखा यांचा मार भति निकारने केला. ते समयी नवाब जेर करून साठ लक्ष रुपये खंडणी घेतली आणि तह करून पुण्यास निघून आले.

दादासाहेब हिंदुस्थानाची स्वारी करून तमाम मुळखाच्या खंडण्या घेऊन पुण्यास आले. दादांचे स्वारीचा तोफखाना जालमवाडयास ठेविला. पर्वतीचे दर्शनास गेले. ते वेळेस श्रीमंतांची फडनिशी जनार्दनपंत यांजकडे होती. त्यांचे उपनाम भानु. मुत्सदी वगैरे संव्त्तारामबापू होते. राज्यकारभार चालत होता.

दुसरे वर्षी नानाभाऊंनी विचार करून, कर्नाटकप्रांती मोहीम करावी अशी मसलत ठरवून, दसऱ्याचे मुहूर्ते गारगिरावर ढाला दिल्या. कुल फौज जमा केली. नालबंदा देऊन कूच करून पंढरपुरास आले. तेथून वकील मोंगलाकडे पाठविला. घासदाणा घेऊन, कूच करून, तुळजापूर घेऊन, तेथून कूच

करून, सावनुरापासून दोन कोसांवर उतरले. रात्री पन्नास हजार फौज घेऊन शहराभेरी वतीं फिरों लागले. मोरचांचें संधान किल्लाबावरील गोळ्यामुळे न होई. तेव्हा फौजा नदीत उभ्या करून सड्या स्वारीनिशीं दुसरे दिवशीं मोरचे चांगलई कडून काढीम केले. तीन महिने लढाई होत होती. टेंकडीवर मुषाफरजंग दोन हजार फौजेनिशीं होते. तोफांची मारगिरी सावनूरवाल्याकडून होत होती. त्यांचे पाणी आटले. सोनाजी आपकरानें खिसमतगारास पाणी मागितलें. त्यानें एक रुपयाचे तांब्याभर पाणी विहीर भेटली होती तिचें आणून दिलें. हें पाण्यानें पाहिलें. तेव्हा सोनाजी आपकरांनीं हल्ला करावयाचा विचार करून दुसरे रोजी फौज तयार करून शेदेनशें हत्ती पुढें उभे केले. सोनाजी आपकर चार हजार फौज घेऊन टेंकडीवर मुषाफरजंग याजकडे गेले. मुषाफरजंग पळोन शहरांत गेला. दोन हजार फौज त्याची होती. ती कापून काटिली. तोफा घेऊन टेंकडीवर सर केली. किल्ला जेर केला. दुसरे दिवशीं सावनूरचा वकील आला. नंतर तोफा बंद केल्या. वीस लक्ष रुपये खंडणी घेऊन नानाभाऊ कूच करून चित्रदुर्गास आले. तेथें खंडणी घेऊन पठणास आले. तेथून पठण येऊन भेटला. खंडणी पांच लक्ष रुपये घेतली. तेथून कूच करून शिरोधरास आले. तेथील खंडणी घेऊन तुंगभद्रातीरास उतरले. फौज श्रीरंगपठणास पाठविली आणि कूच करून कावेरीस उतरले. दहा दिवस मुकाम केला. प्रांत लुटला गेल. पठणाकडे कुंभारराजानें वकील पाठविला. दाहा लाख होन रोख खंडणी घेऊन, हत्ती भरून, कूच करून, श्रीशेष यास आले. तेथून बळवंतराव याजदारावर चाळीस हजार फौज देऊन फडपेंकनीक्यास पाठविले. तेथील पठण दोन दिवस लढाईस आले. मग सात लाख रुपये खंडणी घेतली. बळवंतराव कूच करून घटप्रभेवर श्रीमंतांचे लष्करांत दाखल झाले. तेथून नानाभाऊ कूच करून अखेर साली पुण्यास आले. मुलूखगिरी चांगली झाली. पैका बहुत मिळून फौजेची समजूत करून आपल्या घरास पाठविली.

श्रावणमासी ते साली परम हर्षयुक्त ब्राह्मणास दक्षणा दिली. ऐशी उमर याचे पागेचीं शिंगरें आलीं. त्यापासून सातशें चांगलीं शिंगरें पन्नास कवडी याचे पागेत ठेवून बाकी शिंगरें बावन पागेत दिलीं. हत्तीघोड्यांस नरीचे गाक्षे करविले. हत्तींस मुला जरीच्या फरविऱ्या. एके दिवशीं दादाभाऊ हीदावर माशांचा तमाशा पहात बसले होते. दादासाहेबांकडील तोफखान्याचे इरोग्यानें, एके महिन्याची खर्चाची याद तीस हजार रुपयांची चांदरात झाली,

४४. हा निजाम उलमुलकाचे मुलीचा | मुलगा.

तोफखान्याकडील लोकांस रोजमुरा द्यावयाचा आहे, याजकारिता ही याद साहेबांस विनंति केली की, भाऊसाहेबांचे देणें करून घ्यावे म्हणजे फडणि नानासाहेब यांजकडे नेऊन नानासाहेबांचे देणें करून घेतों. नंतर असें सा साची चिठ्ठी करून घेऊन जामदारखान्यांतून ऐवज घ्यावयास येईल. दिल्ली गितलें. त्याजवरून राघोबा दादांनी याद घेऊन भाऊसाहेबांचे हात चार मु भाऊ याद पाहून बोलले की, तुम्ही स्वता सुभाहिंदुस्यानच्या पांच गाले ना लुखगिन्या केल्या. परंतु लाखपन्नास हजार रुपये जामदारखान्यांत ठावले ना हीत. यंदा हिंदुस्यानांत आम्ही जातो. तुम्ही नानासाहेबांजवळ असवे.

असा उल्लेख करून नाना पुरंदरे व बळवंतराव व त्रिंबकराव मामा यांस व कृष्णाजीपंत चिंचोडकर बिनीवाले यांस विचारून स्वारीचा निश्चय केला आणि सरदार लोकांस पत्रे लिहून पाठविलीं. शिर्पाई धनगर मल्हारराव होळकर तरवारबहादुर हे माळवे प्रांतीं आपलें ठाणें बसवीत होते. श्रीमंतांनीं होळकरास सरंजामास मुलूख दिला. पुण्याजिक बाफगांव वगैरे येथें ठाणीं बसविलीं. माळवे प्रांतीं होळकरास सरंजामास महाल देविले व खानदेश प्रांतीं महाल होळकरास दिले. तेथें ठाणीं होळकरांनीं बसविलीं. होळकर माळव्यांत होते. रामपूरवाले राव यांच्या व मल्हारराव होळकर या लढाया होऊन रामपुरा होळकर यांनीं घेतला. ठाणें बसविलें. आणखी यांनीं मुलूख काबीज करून सोडविला. ठाणीं बसविलीं ते माळवे प्रांतीं छावणी करून होते. नारो शंकर यांजकडे श्रीमंतांनीं खानदेश प्रांतींल महाल सरंजामास दिले. नारो शंकर आपलीं ठाणीं खानदेश प्रांतांत बसवीत होते. मालेगांवचा किछा बांधिला. ते खानदेशांत होते. जैनकोजी शिंदे यांजकडे मुलूख सरंजामास श्रीमंतांनीं हिंदुस्यानप्रांतीं दिला. तेथें ठाणीं बसवावयाकरितां गेले. ठाणीं बसविलीं. आणखी तिकडे राज्य काबीज करून ठाणीं बसविलीं. शिंदे हिंदुस्यानांत होते. या सर्व सरदारांस पत्रे गेलीं आणि भाऊ साहेब यांनीं स्वारीचा निश्चय केला. नानासाहेबांस श्रुत केलें. “उत्तम” म्हणोन उत्तर दिलें. नंतर स्वारीची तयारी करून मुहूर्त पाहून दिल्लीकडे ढाला दिव्या. गारपिराचे मैदानांत डेरे दिले. महिनाभर मुक्काम करून राज्यकारणीं फारभरांत दादासाहेबांस माहितगार करून दिलें.

एके दिवशीं डेव्यास कुल सरदार बोलाविले. सर्व आले. भीड फार झाली. तितक्यांत मुषाफरजंगांनं भाऊंवर कटार चालविली. परंतु चुकली. गंवगवा झाला. लोकांस निरोप देऊन भीड दूर केली. कटारीचा शोध करून घ्या-

नांत आणिली. चित्तांत ठेविली. अपशकून झाला म्हणून वाड्यांत आले. आठ रोजांनंतर चौसोपोंत सभा केली. नामांकित सरदार बोलाविले. त्यांजबराबर मुषाफरजंग व इब्राहिमखां यांजलाही बोलाविले. सर्व मिसळीप्रमाणे कचेरीस भाऊसाहेबांस मुजरे करून मिसळीकडे जाऊ लागले. तो इतक्यांत सहाजण माणसे पाठवून धरून आणून मुसक्या बांधिल्या. त्यांच्या वाड्यावर पांच हजार फौज पाठवून बायकामुलें हवेली जप्त करून उभयतांची डोक्यां मारिली.

आठ रोजांनंतर दुसरा मुहूर्त पाहून नानासाहेबांकडे आज्ञा घ्यावयास गेले. विनंति केली की, माझे बरोबर विश्वासराव धनी द्यावे. साहेबांनी उत्तर केले की, घरांत निरोप झाला म्हणजे त्यांजपासून मागून घेणें. नानासाहेब यांचे पायांवर डोई ठेवून निरोप घेतला. गोपिकाबाईंकडे जाऊन पार्वतीबाईंनं नमस्कार करून विनंति केली की, चिरंजीव विश्वासराव आमचे बरोबर धनी द्यावे. भाऊसाहेबांची भीड फार पडली. तेव्हां पार्वतीबाईंचे हातीं विश्वासराव दिले. आमची तुमची ममता एक च आहे. सांभाळ करणें म्हणून सांगितलें. नंतर निघून गोपिकाबाईंचे पायांवर डोई ठेवून निरोप घेतला आणि डेव्यास आले. नंतर कुल फौजेची हजेरी घेऊन खाशी हुजुरात, खाशी पागा, खासे हत्ती, जिल्ह्या, ऐसा झाडून सरंजाम निवड करून घेतला. नाना फडणीस हे ही बरोबर आले. त्यांची मातुश्री ते ही आली. शके १६८१ प्रमोदीनाम संवत्सरे माघमासी फौज सुद्धा कूच करून चाणचौल्याशीस आले. तेथून टोक्यावर गंगातीरास मुक्काम केला. तेथें फौज जमा झाली तिचा तपशील येणेंप्रमाणें:—
२०००० नारो शंकर यांची फौज. २५००० अंताजी माणकेश्वर झांची फौज.
४५००० खाशी हुजुरात सरकारची. ३०००० मल्हारजी होळकर यांची फौज.
२०००० जनकोजी शिंदे यांची फौज. ५००० इब्राहिमखां गारंदी यांची फौज.
११० तोफा सुमारी जबर.

१८९११०

एकूण एक लाख पंचेचाळीस हजार फौज व एकशें दहा तोफा. येणेंप्रमाणें हजेरी घेऊन गणतीस लाविले. नंतर दरकूच बऱ्हाणपुरास आले. आज्ञाखाणाचे बागेत उतरले. तेथून कोणी कोठें उतरावें हो मिसळ नेमून दिली. शिंदे यांनी पठे अघाडीस पांथ कोसांच्या अंतरानें चालावें.

[यांनी] येऊन [खंडणी] दिली. तेथून बुंदेलखंडांत गेले. गोविंदराव खेर बुंदेले येऊन भेटले. पुढे जयपूरप्रांती गेले. राजेरजवाडे भेटीस आले. कमतेज खंडणी चुकवून गेले. पुढे दिल्लीचे रोंखे ढाल दिली. दिल्ली-अलीकडे चाळीस फौसांवर पातशाहाकडील जहानखान रोहिला तीस हजार फौजेनिशी होळकर यांजवर चालून आला. त्यासी होळकर यांनी लढाई देऊन लुटून फस्त केला. फत्ते जाहली. मल्हाराव होळकर यांसी घोडा व तुरा व वस्त्रे पाठवून सुभेदार ऐशी किताब देऊन कूच करून दिल्लीस गेले. पातशाह पळोन गिलच्याकडेस गेला. दिल्लींत अंतानी माणकेश्वर फौजेसुद्धा ठेविले. तेथून कूच करून दिल्लीआसपास प्रांत फिरून खंडण्या घेऊन कुरुक्षेत्रास गेले. तेथे पूर्वी कौरवपांडवांची युद्धे जाहली होती. ती जागा चांगली पाहून तेथे मुक्काम करून लाख फौज राहील असा खंदक खणून तेथे राहिले.

अबादअल्ली गिलच्या एक लाख फौज घेऊन यांवर आला. प्रथम खंडणीची तोड गिलच्याने लाविली. रावसाहेबांची फौज पाहून खंडणी दावयास कबूल झाला. परंतु भाऊसाहेब खंडणी घेईनात. मल्हाराव होळकर यांनी बहुत प्रकारे सांगितले की खूब जाहली. आतां खंडणी घेऊन शह देऊन माघारे परतवें. परंतु भाऊसाहेब न ऐकतां अधिक आगळे बोलले. त्याजवरून मल्हाराव होळकर यांची मर्जी बहुत खट्टी जाहली. पुढे जाऊन लढाईचे तोंड लाविले. दहा रोज नित्य लढाई जाहली. तिकडून गिलच्यांचा तोफखाना व इकडील यांचा तोफखाना इध्रामखां मारदी याचे स्वाधीन. असा परस्परे तोफांच्या मारगिरीने गिलच्या जेर जाहला. सायंकाळी दोन्ही फौजा मुक्कामास आल्या.

दुसरे दिवशीं शके १६८२ विक्रमनामसंवत्सरे पौष वद्य १३ ते दिवशीं दोन्ही फौजा सिद्ध होऊन सन्निध जाहल्या. गिलच्यांनीं दाटी केली. तोफांचा मार बंद झाला. गोळी सुरू झाली. तशांत गिलच्यांकडील गोळी विश्वास-राव यास लागून कामास* आले. अंबारीचा हत्ती बसविला. हे वर्तमान भाऊसाहेबांस आले. ते हत्ती बसवून घोड्यावर स्वार झाले. इतक्यांत गिलच्या [याने] जिवावर उदार होऊन गोळी, बरखी, तांग, तरवार, चालवून घेतली. तेव्हां

गिलच्यांनीं लोकांस नभयतां आपले धनी दृष्टीस पडेनात. तेव्हां ह-

दादासाहेब राज्य करू लागले. हे गोपिकाबाईस न साहे. म्हणून गोपाळराव हरी मिरजकर यांशी विचार करून दादासाहेब यांस कैद करावे आणि राज्य रावसाहेब यांनी करावे हा विचार केला तो दादासाहेबांस कळला. दादा स्नानसंध्या करित होते. ती आटोपून पागेत येऊन उपलाणी घोड्यावर बसून बडगांवास आले. मागून जिलीब वगैरे घोडे हत्ती दादांचे निसवतीचे होते ते आले. चारपांच हजार फौज घेऊन पुणतांब्यास गंगातीरास गेले.

इकडे माधवराव साहेब सखारामपंत बापू व मोरोबादादा फडणवीस यांचे विचारें कारभार करू लागले. गोपिकाबाईचे चिंतानुरूप जाहलें. यानंतर निजामअल्लिखानबाबा व त्रिठल सुंदर व विनायकराव व मुरादखां हे चौघे [यांनी] बसून विचार केला कीं गलिमाचे राज्यांत आपसांत फूट आहे. राघोबा व माधवराव यांचा आपसांत बेबनाव आहे. ऐशियांत स्वारी करून गलीम मोडून आपला अम्मल बसवावा. असा विचार करून फौज तयार करून निघाला. ते समयी माधवराव यांजपाशी पंचवीस हजार फौज व आनंदवल्लीस दादांजवळ वीस हजार फौज. बाकी सरदार आपआपले ठिकाणी होते. मोंगल धारुराव आला. पुण्यास खचित येतो अशी बातमी आल्या नंतर पुण्याचे लोकांस आज्ञा दिली कीं, निकडे तुमची सोय असेल तिकडे जावे. पुणे उजाड करून ठेविलें. मोंगल धारुराव आला. तेथून वानरा नदीवर उतरून अलीकडे आला. होळकर व गोपाळ हरी दादासाहेबांकडे गेले. दोघे एकत्र जाहले. फौज सुमारे ६०००० साठ हजार जमा जाहली. कूच करून अमदानगरास मोंगल खरड्याचे मैदानांत येऊन पुढे आला. दादासाहेब व श फौज घेऊन भागानगरास गेले. मोंगल येऊन तळेगांवावर उत विनायकराव पुण्यास आले. पुण्यास अस देऊन सिंहगडाखाली गे. पेशवे यांचा जामदारखाना व शिलेखाना व दप्तरखाना भांडी वगैरे गडा डोणज्यास होती ती लुटून नेली.

दादासाहेब व रावसाहेब यांनी हैदराबाद गाळून व लुटून फस्त केली पोंगलावर परतले. हे वर्तमान मोंगलांनी ऐकून आपण कूच करून मोंगल गदांचे रोखावर राक्षसभुवनावर मुक्काम केलें. दादासाहेब तिकडून धांभेपांची तयारी करितां पाह्ये जाईजी भोंसले फौज सुद्धा होते.

लार

खंदकांत घोड्यासुद्धां उड्या टाकिल्या. खंदक भरून भूमी बराबर जहाला. भाऊंकडील दहाहजार सरदार फिरून फिरून लढत व भांडत. भाऊंकडील हजार दोन हजार माघारीं पळत. फिरून गिलच्याशीं लढाई देत. तेथे हजार पांचशे पडत. वीरश्रीचे सरदार जिवावर उदार. परंतु धीर सुटला. गिलच्या अनिवार करीत चालला. जनकोजी शिंदे पडले व सोनाजी भापकर चव्हाण वगैरे बहुत मानकरी पडले. शहाजी झालोर पुण्याचे पाटील ते ही पडले. भाऊसाहेबांचा ठिकाण नाही. येणेंप्रमाणें होऊन फौज बुडाली. भाऊसाहेब सुद्धां कुल सरदार गरदींत मेले. नाना फडणीस यांची मातोश्री गिलच्यानीं नेली. असें होऊन भाऊसाहेब ते दिवशीं पानपतास वुडाले. गर्दी नहाली. हें वर्तमान पंधरा दिवशीं नाना साहेब व दादा साहेब यांस कळले. तेव्हां त्यांनीं विचार करून गिलच्यावर स्वारी केली. पैठणास गेले. कित्येकांनीं वर्णिलें कीं आतां चार लाख फौज घेऊन जावें. तेव्हां भाऊंचा सूड घेऊन मुलूख आपला करावा. नाही तर नाणें ठीक नाही. पुण्यास जाऊन फौजा रवाना कराव्या अथवा दादा साहेब यांस पाठवावें. म्हणून महादोबा पुरंदरे यांनीं सांगितल्यावरून पुण्यास आले. भाऊंकडील फौज कांहीं मेली व कांहीं माघारीं आली. नाना फडणवीस आले व मल्हारराव होळकर आले.

नानासाहेब भाऊसाहेब व विश्वासराव यांचे शोकांने बागेत जाऊन राहिले. तेथून पर्वतीस जाऊन राहिले. काळ समीप येतां समयी माधवराव यांस दादांचे हातीं देऊन राज्य करावें म्हणून सांगून शके १६८३ वृषभ-नामसंवत्सरे ज्येष्ठ वद्य ३ भौमवास त्या पावले. दादांनीं शहरांत चवक्या पाठवून बंदोबस्ती केली. ते स माधवराव पंधरा वर्षांचे होते. शके १६८३ ज्येष्ठ वद्य ७ स श्रीमंत राव साहेब [यांनीं] सातात्यास जाऊन राजश्रीचें दर्शन केलें. नंतर प्रधााचीं वस्त्रे बडुमानें दिलीं. घोडें, जवाहीर, शिकेकटार, तरवार, वस्त्रे देऊन । प दिला.

मल्हारराव होळकर पुण्यास येऊन हिंदुस्थानास गेले. आपले मुखार बंदोबस्त करीत चालले. ते हिंदुस्थानांत येऊन सरकार आलंपूर येथें सवासी झाले. त्यांची सून अहल्याबाई देशीं आली. तिला पुत्र माले तो ही मेली. मग पुढे तुकोजीराव होळकर जहलले. ते येऊन ३ वर्षी करून गजिले. कृष्णराव नि

पौहचावें. दादांनीं जलदी करून चालून येऊन मोंगलाचे फौजेची गांठ घातली. लढाई जंगी होऊन हल्ला दादांनीं केला. मोंगलाची फौज लुटून फस्त केली. बिठ्ठल मुंवर व विनायकराव व मुरादखां हे धरले. डोणज्यांतील चीजवस्त त्यांनीं लुटून नेली होती ती झाडून पाडाव होऊन सांपडली. काहीं मोंगलाची फौज गंगेत बुडाली. त्रिवर्ग धरले. त्यांचीं शिरे कापून भाण्यावर लावून दादा व माधवराव मुक्कामास आले. फत्ते झाला म्हणून कूच करून दादा व माधवराव पुण्यास आले. फत्ते झाली.

तेथून कूच करून गणपतीचे शंजणगांवास दर्शनास आले. शिवसाहेब यांनीं दादांस विनंति केली की, आपण पुण्यास चलावें, वडीलपणें जवळ आसावें, मी सेवा चाकरी करून राज्यकारभार करीन. त्यांनीं उत्तर केलें की, मातुश्रीचे मजीनें घ्यावें. त्यांचे विचारास आलें तर मी जवळ च आहे. तूर्त मातुश्रीचे मनोदयानुरूप आनंदवल्लीस राहतों. चिंता न करावी. पुण्यास लोकांस बोलावून वस्ती करावी. म्हणून शिवसाहेब यांस सांगून कूच करून गेले.

शिवसाहेब [यांनीं] पुण्यास येऊन गोपिकाबाईस सिंहगडाहून पुण्यास आणिली. सर्वत्रांस बोलावून इवेच्या नीट करविल्या. वस्ती बहुत जाली. मातुश्रीचें समाधान झालें. नारायणराव झळाळ [यांस] माधवराव यांजवळ ठेविलें. राज्याचा बंदोबस्त झाला. गोपिकाबाई गंगौतीरीं पर्णकुटिकेंत जाऊन राहिली. नित्यनेम, अनुष्ठान, ब्राह्मणभोजन, दानधर्म, करून स्वस्थ होती. शिवसाहेब पुण्यास राज्यकारभार चालवीत होते. दादासाहेब आनंदवल्लीस राहून त्या प्रांती वसूल घेऊन पंचवीस हजार फौज बाळगून होते. जयाजी शिंदे पेंडले. त्या पुढें पांचसात वर्षे काहीं नाहीं. तेव्हां त्यांचा मुल्लें महादजी शिंदे गादीवर बसविले आणि काम कारभार करूं लागले. विसाजी कृष्ण चिंचोडकर विनीवाले व रामचंद्र गणेश व तुकोळकर हुजुरातीची फौज देऊन हि. व विसाजी कृष्ण यांचें वांकडें पडावून आणिलें. विसाजीपंत व हो. व केला आणि जरब बसविली.

इकडे दादांनीं अमृतराव व शिवसाहेबांस कळलें. तेव्हां शिवसाहेबांनीं पत्र घेतलं. हे चांगलें के

संकुटे यांचा घेतलों. हें वर्तमान मुत्सदी मिळवून विचार केला की.

हुनरात घेऊन दादांवर स्वारी केली. चिंतो बिठल दिवाण दादांकडील होते ते मारले. फौज व बाजार लुटून घेतला. दादा धोडपच्या किल्ल्यांत पळून गेले. रावसाहेब यांनी हल्ला करून दादा व आनंदीबाई व पुत्र अमृतराव यांस पुण्यास घेऊन आले आणि जप्तीत ठेविले. कोणाची अनुपत्त पडू दिली नाही. दादा पांचखणी बंगला तयार करून सूर्याचे अनुष्ठान करीत होते.

त्रिंबकराव मामा हैदरखानावर फर्नाटकांत गेले होते. तेथे हैदरखानाने मामांस बारीमध्ये अडकाविले. श्रीमंत यांस मामांची पत्रे गेली की कुमक पाठवावी. तेव्हां सरदार जानोजी भोंसले होते. भोंसल्यांनी श्रीमंतांशी करार केला की आपण पंढरपुरास नावे मी नागपुराहून फौज घेऊन येतो. पंढर-पुरचे मुकामी सामील होतो. असे ठरून भोंसले नागपुरास गेले. श्रीमंतांनी फौज सुद्धा कूच करून पंढरपुरास मुक्काम केला. भोंसले लवकर आले नाहीत. म्हणोन बोलवावयास गोपाळराव यांस पाठविले. गोपाळराव नागपुरास गेले. जानोजी बाबा भेट घेईनात. तेव्हा सविस्तर गोपाळराव यांनी लिहिले. श्रीमंतांनी त्रिंबकराव मामांची आस्था सोडून भोंसल्यावर स्वारी केली. गाईल-गडाच्या चोहोंकडून फौजा पाठवून भोंसल्यास धरिले. पंचवीस लक्ष रुपये घेऊन पंढरपुरास घेऊन आले. त्रिंबकराव मामा बारीतून निघून शिरेचित्रदुर्गाकडे कडपेकर्नाळे वगैरे पठाण संस्थानिक जेर करून, खंडण्या मातवर घेऊन, पुण्यास आले. रावसाहेब ही पुण्यास आले. रावसाहेब व मामा यांच्या भेटी झाल्या. वर्तमान परस्पर श्रुत केले.

रावसाहेब बोलले की पेस्तर साली हैदरखानाचा समाचार घेऊ. चिंता नाही. असे बोलून सहाचार महिने स्वस्त राहिले होते. विसाजी कृष्ण व तु-कोजी होळकर व शिंदे हिंदुस्थानांत गेले. दरमजल भागीरथीतीरास गेले. फत्तरगड भागीरथीपलीकडे होता. नागीरथी उतरून फत्तरगडास जा-ऊन लागवें आणि किल्ल्याचे पारप-हा सिद्धांत केला. गंगेस पाणी फार होते. तेव्हा श्रीची प्रार्थना के-गंगें उतार दिला. गंगा उतरून पार जाऊन फत्तरगडावर जोईतखान लढाईत सन्मुख होऊन आला. त्यास शिकस्त कर-फत्ते केला. खर्जीना वगैरे कुल सरकारांत आणून हिंदुस्थानांत गि-गई करून अंमल चांगला बसविला. जाऊन हैदरखानाशी लढाई

कडे

केली. चतुर्थीचा उत्साह करून मुरारराव घोरपडे यांस हिंदुपति सेनापती [पद] संताजी घोरपडे यांजपासून होते ते त्यांचे त्यांस देऊन साडे चार लक्षांचा सरंजाम सोडला आणि कूच करून धारवाडास जाऊन किल्ल्यास मोरचे लाविले. देशीहून फौज ही आली. सुरंग, सलाबत, कुचे खणोन, धमधमे बांधून, त्यांजवर तोफा ठेवून मारगिरी केली. किल्ला जेर नाला. तेव्हां किल्लेदार कौल घेऊन किल्ला देऊन हैदरखानाकडे गेला. धारवाडाहून रावसाहेबांनी कूच करून अनंतपूरचे किल्ल्यास मोरचे देऊन किल्ला जेर केला. हैदरखान बिदनूरचे आश्रयास गेला. त्याजकडील फौज पळून गेली. अडीच हजार फौज दहा हजार पायदळ राहिले आणि बारीमध्ये अटकाविले. रावसाहेब[यांनी] हैदरखानाचे पारपत्य करून पांच लक्ष रुपये खंडणी घेऊन कूच केले. उपररायदुर्ग किल्ले तले. तेथून पुढे असकोट बाळापूर घोरली ठाणी घेऊन अर्काटावर सलाबत पडली व वकील महमदअल्लीखांचा आला. खंडणी घेऊन निघाले. बदामीची लढाई करून बदामी घेतली. ठाणे बसविले. कर्नाटकप्रांतीचे जमीनदार, पाळेगार, मवासी, तमाम आले आणि [त्यांनी] खंडण्या दिव्या. रावसाहेब पुण्यास आले. बारा वर्षे राज्य जरबी करून निर्वेध केले.

पुढे रावसाहेब यांस क्षत्राची भावना होऊन चैन पडेनासे नाले. तेव्हां थे-जरास जाऊन राहिले. महीधर गंगा विष्णु वैद्य यांनी औषध दिले. परंतु उपाय नाही. बहुत हैराण जाहले. शके सोळाशे (१६९४) चौन्याणव नंदन नाम संवत्सरे माहे कार्तिक कृष्ण ८ अष्टमीस कैलासवासी जाहले. रमाबाईने सहगमन केले. एकूण कारकाः शंभूवराव साहेबांची शाली. दादोबा प्रतिनिधि कैलासवासी नाले. भवानरा प्रतिनिधि विशाळगडकर हे दत्तक देऊन प्रतिनिधीची वस्त्रे देऊन प्रतिनिधि [दधी] भवानराव यांस दिली आणि तारीबाईचा लेक संभाजी याचा विशाळगडास काल जाहला. हरिपंत फडके, लिनी कृष्ण बिनीवाले यांचे शागीर्द, यांस मुत्सदगिरी जाहली. फौजे करू लागले. हिंदुस्थानांत होणे. दादोबासाहेब जगन्नाथराव

एकेदिवशी नारायणराव साहेब मातुश्रीचे दर्शनास गेले. चार दिवस राहिले. मातुश्री बोलली की कांहीं कीर्त वडिलांपाठींमार्गे कराल कीं चुलत्यामार्गे पोटा भरून रहाल ! असें बोलली. तो शब्द मनांत धरून मातुश्रीची आज्ञा घेऊन पुण्यास आले. दादासाहेबांस सांगितलें कीं आपण स्नानसंध्या करून स्वस्य असावें आम्ही कारभार्यांचे विचारें राज्य करतो. दादा "उत्तम" म्हणोन कारभार सोडून राहिले. कारभार केला असतां त्यास कोठें जमी, कोठें परवानगी, हें माहीत असतें. तें दादांस माहीत. नारायणरावसाहेब गैरमाहीत. तेव्हां दादांकडे विचारावयास जात. दादा बोलत कीं तुम्हीं व कारभारी जसें कळेल तसें करावें. असें बोलत. तेव्हां नारायणराव रागे भरून दरबारांत येत. त्यानवरून त्या रागानें दादांकडे खर्चाची तंगचाई करूं लागले. त्या-जमुळें विपत्य होऊं लागली. जन्मापासून श्रीमंती केली. सबब सखाराम बापू बोकील यांस बोलावून सांगितलें कीं आम्हांस विपत्य होती याचा अर्थ काय ! असें दादांनीं सांगितलें. तेव्हां बापूंनीं व मोरोबादादांनीं बहुत प्रकारें नारायणरावांस सांगितलें कीं माधवराव यांनीं वडिलांस बहुत मिजाजीनें ठेविले होते. त्यांची मर्जी रक्षून परम आनंदांत ठेविले. त्याप्रमाणें तुम्हीं वडिलांचे मर्जीत असावें. असें सांगितलें. तें न ऐकतां अधिक उत्तर करूं लागले. तेव्हां दादांस व बापूस व आनंदीबाईंनीं बोलावून आणून सांगितलें कीं बंदिवांनांप्रमाणें आमचे हाल. विपत्ति सोसत नाहीं. आम्हीं तिघे प्राण देतो. असा निश्चय घाहून बापू घरास आले. सर्व मुत्सदी [यांनीं], नाना फडणीस वेगळेकरून, विचार केला कीं, नारायणराव लेंकरूं. सांगितलें न ऐकत व सोय सुमार जाणत नाहींत. यास काय करावें. तेव्हां सर्वत्रांनीं विचार केला कीं नारायणराव यांस धरावें. असा विचार केला व सुमेरसिंग व महमदखां व बहादुरखां व खरकसिंग व तुळजाजी पवार हे बोलावून त्यांस गेतलें कीं नारायणराव दादासाहेबांचे बेनजीत. तसदी फार देतात. त्यांचे गावर गोष्ट आहे. तरी तुम्ही चौघे नै हजारांनिशीं आहांत. तर नारायणराव यांस धरावें. तेव्हां सुमेरसिंग बोलला काम आम्हीं करूं तर निमक हरामी होतो. मसलत सिद्धीस गेली तर गादीचा धनी कसें करील हें न कळे. तेव्हां गादी यांनीं

अक्रमातिशयोक्ति—दोहा.

जहां हेतु अरु काज मिलि होत एक ही साथ ।

अक्रमातिसयउक्ति सो कहि भूषन कविनाथ ॥ २६ ॥

उदाहरण—कवित्त.

उद्धत अपार तुव दुंदुभीधुकार साथ लंघै पारावार वृंद वैरी बालकानके ।

तेरे चतुरंगके दुरंगनके रंगे रज साथ ही उडात रजपुंज है परनके ॥

दच्छिनके नाथ सिवराज तेरे हाथ चढै धनुखके साथ गढ कोट दुरजनके ।

भूषन असीसे तोहि करत कसीसे पुनि वाननके साथ छूटै प्रान नुरकनके ॥ २७ ॥

चंचलातिशयोक्ति—दोहा.

जहां हेतु चर चाहिमें काज होत ततकाल ।

चंचलातिसयउक्ति सो भूषन कहत रसाल ॥ २७ ॥

उदाहरण—दोहा.

आयो आयो सुनतही सिव सरजा तुव नाउ ।

वैरिनारिदगजलनिसौ बूडि जात अरिगाउ ॥ ४३ ॥

अत्यंतातिशयोक्ति—दोहा.

जहां हेतु ते प्रथम ही प्रगट होत है काज ।

अत्यंतातिसयोक्ति सो कहि भूषन कविराज ॥ २८ ॥

उदाहरण—कवित्त.

मंगनमनोरथके दानि प्रथम हों तोहिं कामतरु कामधेनु सो गनायतु हैं ।

या ते तेरे गुन सब गाइ को सकतु कवि बुधिअनुसार कछु गाइयतु है ॥

भूषन कहै यो साहितनै सिवराज निज बखत बढाइ करि तोहिं ध्याइयतु है ।

दीनताको डारि औ अधीनता विडारि दोह दारिदको मारि तेरे द्वार आइयतु है

॥ ४४ ॥

दोहा.

कवितरवर सिव सुजस सर सीचे अचरज मूल ।

सकल होत है प्रथम ही पाछे प्रगटै फूल ॥ ४५ ॥

सामान्यविशेष—दोहा.

कहि दे जहैं सामान्य है कहै तः ॥ जु

सो सामान्यविशेष है वरनत ॥

उदाहरण—दोहा.

और नृपति भूषन कहै करै न सुगमौ आज ।
साहितनै सिव सुनसको करै कठिनऊ काज ॥ ४६ ॥

तुल्ययोगिता—दोहा.

तुल्यजोगिता धरम जहं वरननको है येक ।
कहूं अवर्ननको कहत भूषन सुकवि विवेक ॥ ३० ॥

उदाहरण—कवित्त.

चढत तुरंग चतुरंग साजि । चढत प्रताप दिनकर अति नंगमै ।
भूषन चढत मरहट्टनिके चित चाव खल्लि चढत है अरिनके अंगमै ॥
भोसिलके साय गढ कोट है चढत अरिनोट है चढत एकु मेथगिरिशुंगमै ।
तुरकानगन व्योमजान है चढत विनमान है चढत बदरंग अवरंगमै ॥ ४७ ॥

दोहा.

सिव सरजा भारी भुजनि भुवभर धन्यो सभाग ।
भूषन अब निर्हाचित हैं सेसनाग दिगनाग ॥ ४८ ॥

दीपक—दोहा.

धन्य अवर्ननको धरमु जहं वरनत हैं एक ।
ताको दीपक कहत हैं भूषन सुकवि विवेक ॥ ३१ ॥

उदाहरण—सवैया.

कामिनि कंतसों जामिनि चंदसौ दामिनि पावस मेघ घटासों ।
कीरति दानसों सूरति ज्ञानसों प्रीत बडी सनमान महासों ॥
भूषन भूषनसों तरुनी नलिनी नव भूषनदेवप्रभासों ।
नादिर चारि हूं और जहान लसै हिंदवान खुमान सिवासों ॥ ४९ ॥

आवृत्तदीपक—दोहा.

दीपकपदके अर्थ जहं फिरि फिरि करत बखान ।
आवृत्तदीपक कहत है भूषनकविमत जान ॥ ३२ ॥

उदाहरण—कवित्त.

अंतनिके भूप धरि रैयतिको रूप निज देस पसकरिके ।
धरि चाक्रीको बाना तजि भूषन भनत गुन भरिके ॥
रहे अटल चकत्ताकीचमाऊ धरि डरिकै ।
धीर धरि ऐइ धरि तेग धरि गढ भरिकै ॥

सवैया.

मदजलधरन द्विरदवल लागत बहु नलधरन जलदछवि साजई ।
भूमिधरन फनपति विलसत भति तेजधरन ग्रीषम रवि छाजई ॥
खगधरन सोभा तहँ राखत रुचि भूषन गुनधरन सभा जई ।
दिल्लिदलन दच्छिन दिसि धंभन ऐड धरन सिवराज विराजई ॥५१॥

प्रतिवस्तूपमा—दोहा.

वाक्यनको जुग होत जहां एकै अर्थ समान ।
जुदो जुदो करि भाषिये प्रतिवस्तूपमा जान ॥ ३३ ॥

उदाहरण—सवैया.

देत तुरी गुन गीत सुने विन देत करी गुन गीत सुनोये ।
भूषन भावत भूप न आन जहां न खुमानकी कीरति माये ॥
मंगनको भुवपाल घनै पै निहाल करै सिवराज रिशायै ।
और रितैबरसैं सरसैं पै बँटै नदिया नद पावस आयै ॥ ५२ ॥

दृष्टांत—दोहा.

पदसमूह जुग अर्थ जहँ प्रतिबिंबित सों होत ।
ताहि कहत दृष्टांत है भूषन सुमति उदोत ॥ ३४ ॥

उदाहरण—दोहा.

सिवा औरंग हि जिति सैक और न राजा राउ ।
हथियमध्यपर सिधविनु और न घालै घाउ ॥ ५३ ॥
चाहत निरगुन सगुनको ग्यानवंत गुनधीर ।
यही भांति निरगुन गुनि हि सिवा निवाजत वीर ॥ ५४ ॥

निदर्शना—दोहा.

सहस्र वाक्य जुग अर्थको करिये एक आरोप ।
भूषण ताहि निदर्शना कहत बुद्धिदै ओप ॥ ३५ ॥

उदाहरण—सवैया.

मच्छ इ कच्छमे कोल नृसिधमैं वामनमैं भनि भूषन
जो प्रसराममैं जो रघुराममैं जोव कद्यो बलिराम
बौधमैं जो भरु जो कलकी मह विक्रम
भूमि आधार सोई भव श्रीगुरु

दोहा.

औरनिको जो जनम है सो जाको यक रोज ।
औरनिको जो राज सो सिव सरजाकी मौज ॥ ५६ ॥
साहिनसो रन मांडिकै कीनो सुकवि निहाल ॥
सिव सरजाको ख्याल है औरनिको जंजाल ॥ ५७ ॥

व्यतिरेक—दाहा.

सम छवि वाले दुहुनिमें जह वरनत बढि एक ।
भूषन कवि कोविद सकल ताहि कहत बितरेक ॥ ३६ ॥

उदाहरण—छप्पै.

त्रिभुवनमें परसिद्ध यक्षु अरि बलि वह खंडिय ।
यहि अनेक भरिबल विहंडि रनमंडल मंडिय ॥
भूषन वह रितु एक पहुमिपानिपहि बढावत ।
यह छडु रितु निसादिन अपार पानिप अधिकावत ॥
सिवराज साहिसुव सध्य नित लखख हथिय हय लखख रइ ।
यक हि गयंद यक हि तुरंग किमि सुरेंद सरिवर करइ ॥ ५८ ॥

सहोक्ति—दोहा.

वस्तुनिको भासत जहां जनरंजन सह भाउ ।
तहां सहोक्ति कहत हैं कविकोविदसमुदाउ ॥ ३७ ॥

उदाहरण—कवित्त.

छूटत उलास आमखास एकसंग छूटे हरम सरम एकसंग विनु दंगही ।
नैन के नीर छूटे या एकसंग छूटे सुख मुखरुचि त्योही विनु रंग ही ॥
भूषन बखाने सिवराज मरदाने तेरे धौक विललाने न गहत बल अंगही ।
दच्छिनेका सूबा पाइ दिल्ली के अमीर तजें उत्तर की आस जीव आस एक संगही ५९

विनोक्ति—दोहा.

प्रस्तुत जह कछु वाताविन हेतु वर्न्यको होइ ।
ताहि कहत विनोक्ति है भूषन कविमत जोइ ॥ ३८ ॥

उदाहरण—सवैया.

वेभूषन होत विना कवि साहितनैको कहायै ।
न होत सभा सरजाके विना गुन गायै ॥
न भौसिलाके मनमें विन भायै ।
की मौज मही विनु पायै ।

दोहा.

सोभमान पर जग किए सरजा सिवा खुमान ।
साहिनसो विनडर अगड विन गुमानको दान ॥ ६१ ॥

समासोक्ति—दोहा.

बर्नन कीजै आनको ज्ञान आनको होय ।
कहत समासउक्ति सो भनि भूषन सब कोय ॥ ३९ ॥

उदाहरण—दोहा.

बडोडील लखि पीलको सबनि तज्यो वन थान ।
धनि सरजा तुव जगतमै ताको हय्यौ गुमान ॥ ६२ ॥
तुही सौँच दुजराज है तेरी कला प्रमान ।
तोपर सिव किरपा करी जानो सकल जहान ॥ ६३ ॥

परिकरांकुर—दोहा.

साभिप्राय बिसेषननि भूषन परिकर जानि ।
साभिप्राय बिसेष तै परिकरअंकुर मानि ॥ ४० ॥

उदाहरण—कवित्त.

वचै गा न समुहानै बहलोलखाँ अयाने भूषन बखानै दिल आनि मेरा चरजा ।
तुज तै सवाई तेरा भाई सलहेरपास बंदै किया साथका न कोई वीर गरजा ॥
साहिनको साहि सी औरंगके लीने गढ जिसका तू चाकर सो जिसकी है परजा ।
साहिका ललन अफजलका मलन दिल्लीदलका दलन सिवराज आया सरजा ॥ ६४ ॥

दोहा.

सूरसिरोमनि सूरकुलभूषन सिन मकरंद ।
क्यों करि कै औरंग जितै कुलि मलेच्छकुलचंद ॥ ६५ ॥
भूषन भनि सब ही तब हि जीत्यो हो जुरि जंग ।
क्यों जीतै तु सिवराज सौँ अब अंधक अवरंग ॥ ६६ ॥

श्लेष—दोहा.

एक वचन मैं होत जहं बहु को ग्यान ।
श्लेष कहत हैं ताहिको भूषन सुजान ॥

उदाहरण—कवित्त.

भीतासंग सो हति लछमन सहाइ जाको भूप ॥
कुलि सूरकुलभूषन है दासरयी ॥

अरि लंक तोर जोर जाके साथ वानर है सिंधु रहै बांधे जाके दल को न पारु है ।
ते गहिकै भेटे जौ न राकसमरदजान्यो सरजा सिवाजी रामहीको अवतारु है

॥ ६७ ॥

कवित्त.

देखत सरूपको सिद्धात न मिलन काज जग जीतिवेको जामे रीति छल बलकी ।
जाके पास आवै ताहि निधर करत बेगि भूषन भनत जाकी संगति न फलकी ॥
कीरति कामिनी राच्यो सरजा सिवाको एक वसकै सकै नवस करनी सकलकी ।
चंचल वरस एक काहू पै न रहै दारी तिनुका समान सूबादारी दिल्लीदलकी

॥ ६८ ॥

अप्रस्तुतप्रशंसा—दोहा.

प्रस्तुति लीङ्गे होइ जहां अप्रस्तुतपरसंस ।

अप्रस्तुतपरसंस सो कहत सुकविअवतंस ॥ ४२ ॥

उदाहरण—दोहा.

हिंदुनिसों तुरकिनि कहै तुमको सदा संतोसु ।

नहि न तिहारे पति न पर सिव सरजाको रोसु ॥ ६९ ॥

अरितिय भिछिनिसों कहैं घन वन जाइ यकंत ।

सिव सरजासों वैर नहि सुखी तिहारे कंत ॥ ७० ॥

पर्यायोक्ति—दोहा.

वचननकी रचना जहां वर्ननीय परजानि ।

परजायोक्ति कहत हैं भूषन ताहि वखानि ॥ ४३ ॥

उदाहरण—कवित्त.

महाराज सिवराज तेरे वैर पेखियतु घनवन जै रहे हरम हबसीनके ।

भूषन भनत तेरे वैर दामनगरजवारपर वाह बहे रुधिरनदीनके ॥

सरजा समर्थ वीर तेरे वैर बीजापुर वैरी वैरनिकर चीन्ह न चुरीनके ।

तेरे वैर देखियतु आगरे दिल्लीमें विनु सिंदुरके बिंदु मुखइंदु जवनीनके ॥ ७१ ॥

प्रस्तुति—दोहा.

नामैं स्तुति क जहां स्तुतिमें निंदा होइ ।

स्तुति तासे कहत भूषन कवि सब कोइ ॥ ४४ ॥

उदाहरण—कवित्त.

अप्य हमै सुवरन हमसो परखि करि लेत हौं ।

अत लोग तुम राजावहै कैलाखैं दीवेको सखे ॥

भूषण भनै यो महाराज शिवराज बडे दानी दुनीऊपर कहा एकौन हेत ही ।
रीसि हंसि हाथी हमें सब कोऊ देत कहारीस कर हाथी एक तुमही तौ देत
ही ॥ ७२ ॥

कवित्त.

नूतौ रात्योदिन जग जागत रहत बोज जागत रहत रात्योदिन वनरत हैं ।
भूषण भनत तू विराजै रज भन्यो बोज रज भरे देहनि दरिमें विचरत है ॥
तूतौ सुरगनको विदारि विहरत सुरमंडलै विदारि सुरलोक विहरत हैं ।
काहे ते शिवानी गाजी तेरोई सुजस होत तो सौ अरिवर सरिवर सी करत है ॥ ७३ ॥

आक्षेप—दोहा.

पहिले कहिए बात कछु तासो पुनि प्रतिषेध ।
साहि कहत आक्षेप हैं भूषण सुकवि सुमेध ॥ ७५ ॥

उदाहरण—सवैया.

नाहभिरौ न भिरैवचिहौ भनै भूषण भौसिला भूप सिवा सौ ।
नाह दरी न दुरौ दबि यौ तजिकै दरिया उलंघौ लघुतासौ ॥
सीछन काज उर्जारनको कटे बोल यौ एदिलसाहि सभासौ ।
छूटि गयो तो गयो परनालो सलाहकी रोह गही सिरनासौ ॥ ७४ ॥

विरोध—दोहा.

इत्यक्रियागुनमें जहां उपजत काजीविरोध ।
सासों कहत विरोध है भूषण सुकवि सुबोध ॥ ७६ ॥

उदाहरण—सवैया.

श्रीसरजा शिव तो जस सेतसौ होत हैं साहिनके मुखकारे ।
भूषण तेरे अरुन्नप्रताप सपेद रुखे कुनरा नृपसारे ॥
साहितनै मुखकोप अगिन्नसौ वैरी जरै सब पानिपवारे ।
एक अर्चभव होत बडो तिन ओट गहे भारि जात ॥ ७५ ॥

विरोधाभास—दोहा.

जह विरोधसो जानिये सांच विरोध न
साहि विरोधाभास कहि वरनत है सब

उदाहरण—सवैया.

बलिननायक एक तुही भवभामिनिको अनकूल

(२०)

भूषणकविकृत

श्रीसिवराज भनै कवि भूषण तेरे सरूपही कोउ न पावै ।
सूरके वंसमै सूरसिरोमनि व्है करि तूं कुलचंद कहवै ॥ ७६ ॥

विभावना—दोहा.

भयो काजबिन हेत हूं वरनैं हैं जिहिं ठौर ।

तहं विभावना होति है भाषत कवि सिरमौर ॥ ४८ ॥

उदाहरण—सबैया.

बीर बडे बडे मीर पठाण खरो रजपूतनको गनु भारो ।
भूषन आइ तहां सिवराज लियो हरि औरंगजेबको गारो ॥
दीनो कुब्जाव दिलीपतिको अरु कीनो उजीरनको मुह कारो ।
नायो न माय हि दंछिननाय न साथमै सेन न हांथ हथ्यारो ॥ ७७ ॥

दोहा.

साहितनै सिवराजकी सहज टेव यह ऐन ।
अनरीक्षै दारिद हरै अनखीक्षै अरिसैन ॥ ७८ ॥

द्वितीयविभावना—दोहा.

जहां प्रगट भूषन भनत हेतु काज तैं होइ ।

सो विभावना और ऊ कहत सयानेलोइ ॥ ४९ ॥

उदाहरण—दोहा.

आचारज भूषन मन बढ्यो श्रीसिवराज खुमान ।
तुव कृपान ध्रुव धूमते भयो प्रतापकसान ॥ ७९ ॥

असंभव—दोहा.

अन हूवेकी बात कछु प्रगट भई सो जानि ।

जहां असंभव वरनियै सोई नाम बखानि ॥ ५० ॥

उदाहरण—कवित्त.

जसनके रोज यों नख्खम गाहि बैठयौ जोव इंद्र आवै सोऊ लागै औरंगकी परजा ।
भूषन भनत त सिवाजी गाजी जिनको तुनकु देखि को नहियैलरजा ॥
गे न सल तहिको इलाम धुम धामकै न मान्यो रामसिंह हूको वरजा ।
क न दिगंत ताके दंत तोरि तखत तरैत आयो सरजा ॥

॥ ८० ॥

दोहा.

य मन करतो जतन अनेक ।

र के ... ॥

वर्गणीदारांस सूचना.

वि० वि०. काव्येतिहास-संग्रहाचा आज कोणता अंक आपणांकडे येत आहे हे सांगणे नको. तथापि बऱ्याच गृहस्थांकडून मागील व चालू सालची वर्गणी येणे राहिली आहे; असे त्यांचे हिशोबावरून समजते. सप्टेंबरमध्ये अशा गृहस्थांकडे बिले गेली आहेतच, तेव्हा त्याप्रमाणे आपल्या बाकीचा निकाल करून टाकण्याची मेहेरबानी त्यांनी करावी, म्हणजे उभयतांसाठी हितकारक आहे. अंक वेळेवर निघणे हे बहुतेक अंशी वर्गणीवरच अवलंबून आहे. सुज्ञांस विशेष लिहिणे नको.

२. मनीआर्डर अगर एजंडांकडे वर्गणी भरल्यावर आमचेकडे एक कार्ड पा-
मनीआर्डरीचे कूपन पूर्ण व स्पष्ट सही करण्याची कृपा करावी, असे
वेळच्या वेळे जप्य पडते, हे विनंती.

स्थापक.

चित्त-शिवाजी महाराजांची बखर. .. ९७-१२०
महाराजाची छोटी बखर. .. ३३-४८

रुक्मिविहृत भाग ४ था:—

रुक्मिणीमाला ४१-४८